

MINIMIZIRANJE OTPORA REFORMAMA I INTEGRACIJI SRBIJE

Uvod

Nije sporno da se otpori reformama Srbije i njenom uključivanju u međunarodnu zajednicu ne svode na minulu ili aktuelnu delatnost pojedinaca, političkih stranaka i otvorenih ili prikrivenih lobija. Ovi otpori imaju i svoju masovnu podršku, nekad strukturalno (bilo interesno ili vrednosno) uslovljenu, a nekada nastalu, održavanu ili bar donekle erodiranu pod uticajem manipulacije i propagande. Cilj projekta jeste otkrivanje eksponenata masovnih otpora reformama i stvaranje plana kampanje za efektivno minimiziranje njihovog udela i uticaja. Naime, različiti politički, kriminalni, privredni i drugi činioци u zemlji koji se odupiru reformama u Srbiji i njenoj integraciji u međunarodnu zajednicu na različite načine komuniciraju sa svojom “masovnom bazom”. Neke grupacije u stanovništvu, a pre svega nekvalifikovani radnici, stanovništvo predgrađa i prigrada, radnici koji žive na selu i obrađuju porodična imanja, a od starosnih kategorija stariji ljudi, po pravilu su se u toku minule decenije javljali kao masovni nosioci otpora izvlačenju Srbije iz zaostalosti i njenog povezivanja sa bližim zapadno-balkanskim i širim međunarodnim okruženjem. U pitanju je biološki ili tržišno nekompetitivni deo stanovništva čije stavove, prema realnom izbornom ponašanju kao i prema rezultatima niza istraživanja, karakterišu preživeli komunistički egalitarizam, etnonacionalizam, ksenofobija i anti-tržišna orijentacija. Ove karakteristike se po pravilu ne javljaju izolovano, već su najčešće strukturisane u jedan dosta čvrst ksenofobno-egalitarni sindrom u kojem se pojedine osobine međusobno potpomažu i snaže. Ljudi o kojima je reč služili su i dalje služe kao masovna podrška onim delovima srbijanskog društva (delovima doskorašnjih saveznih vlasti, izvesnim krugovima u Vojsci Srbije i Crne Gore, parlamentarnoj ekstremno levoj i ekstremno desnoj opoziciji, krugovima oko SPC, nezavisnim centrima moći) koji pronalaze svoj uže-grupni interes u produžavanju hibernacije Srbije. Minimiziranje otpora moguće je postići samo kroz široku medijsku kampanju prilagođenu receptivnim sposobnostima ciljnih grupa o kojima je prethodno bilo reči. Nužno je ustanoviti kanale medijskih i neformalnih komunikacija kroz koje ove u stanovništvu brojne grupe nekompetitivnih ljudi formiraju

svoje stavove, kako bi se moglo uticati na promenu ovih poslednjih u cilju slabljenja podrške anti-reformskom bloku.

Projekat je zasnovan na istraživanju nekvalifikovane pre svega prigradske i seoske radničke populacije kao i grupa slabije obrazovanih penzionera na uzorku kvotnog tipa sa sledećim ciljevima:

- observacija sadašnjeg stanja na planu raširenosti i intenziteta otpora prema otvaranju Srbije;
- uočavanje praktično značajnih razlika između čvrstih protivnika reformi i integracije i onih na koje se delimično ili potpuno može uticati da promene njihove stavove i političko ponašanje;
- uočavanje činilaca i formalnih i neformalnih komunikacijskih kanala koji utiču na snaženje ili slabljenje otpora politici reformi i integracije, posebno u krizama koje se periodičnojavljaju;
- uočavanje činilaca efektivnog uslovljavanja kojim bi se bar deo oponentata naveo da napusti svoj oponirajući stav, tj. merenje spremnosti da se plati određena cena za istrajavanje u opoziciji reformskom trendu; i
- identifikovanje komunikacijskih kanala kroz koje bi bilo najefikasnije preduzeti pro-reformsku kampanju s ciljem da se minimizira otpor;

Neprestano valja imati u vidu da su ogromne grupacije nižih sloveva u Srbiji kao i u drugim bivšim socijalističkim zemljama pre dvadeset godina nedvosmisleno postale žrtve novih tehnologija i da za njihovim radom realno ima sve manje potrebe. U tom smislu se iza odupiranja reformama često nalaze makar i kratkoročni realni interesi. No, ovi interesi ne samo što su vremenski ograničeni, nego su i u najčešće latentnom sukobu sa interesima drugih grupacija iz istog šireg ovde posmatranog socijalnog bloka.

Planirani uzorak

Sam cilj projekta odredio je primenu uzorka kvotnog tipa. Cilj nije bilo stvaranje procena za populaciju, nego prikupljanje obavestenja koja će omogućiti pomenutu praktičnu akciju. Bilo je planirano ispitivanje 1000 ispitanika. Nastojalo se da se etnički momenat kontroliše tako što će se ispitivati samo etnički Srbi. Bilo je predviđeno da po četvrtinu uzorka čine penzioneri nižeg stepena obrazovanja i nezaposleni, a po četvrtinu radnici sa i bez kvalifikacija (ili njihove supruge, ukoliko se one zateknu kod kuće prilikom kontakata na terenu). Polovina razgovora obavljena je po predgrađima Beograda, Niša, Krahgujevca i Kikinde, a druga polovina po obližnjim selima u kojima živi veliki deo srbijanske radničke klase. Nastojalo se da među nezaposlenima i penzionerima bude što više onih bez stručne spreme, budući da ovaj profil ljudi predstavlja s tačke gledišta cilja projekta vrlo značajnu grupu, koju je, ujedno, teško “uhvatiti” pri terenskom radu. Kvalifikovani radnici tretirani su kao analitički značajna posebna grupa, s posebnom ulogom pri diseminaciji i modifikaciji relevantnih idejnih sadržaja, o čemuće kasnije biti još reči. Pošto se išlo na razgovore sa ljudima iz predgrađa i

prigrada, izabrani su, sa izuzetkom Kikinde, veliki gradovi, u kojima ovaj tip naselja ima relativno jasne crte praćene specifičnim osobinama njihovim stanovnika. Pitanje je da li se radničko seosko stanovništvo iz okoline Beograda može smatrati tipičnim radničkim stanovništvom u punom smislu reći. Nisu uočene značajnije razlike između ovih ljudi i onih iz okoline ostalih gradova u kojima je izvedeno ispitivanje.

Budući da u kognitivnom pogledu cilj istraživanja nije ni deskriptivni, ni eksperimentalni, već orijentacioni, da namera nije bila da se testiraju prethodno izvedene hipoteze, već da se dođe do saznanja koje će omogućiti rešavanje praktičnog problema, uzorak je pokrio sredine u kojima postoje najizraženiji i najrazvijeniji problemi u vezi sa osnovnom temom. Cilj nije bio da se napravi procena ponašanja u neposredno predstojećem periodu, što bi zahtevalo uzorak verovatnoća, već da se dođe do pouzdanih i praktično upotrebljivih informacija o osnovnom problemu. Imalo se u vidu i to da svi uzorci verovatnoća imaju tendenciju da prerastu u kvotne uzorke.

Prikupljanje podataka izvedeno je u februaru i martu 2003. godine. Specifične okolnosti vezane za dešavanja od 12. marta nisu, prema zapažanjima anketara, značajnije uticale na reakcije ljudi s kojima su obavljani razgovori. Ovo je važno pomenuti ne samo s obzirom na uporedivost podataka prikupljenih pre i posle ovog datuma, već i stoga što se u stručnoj javnosti mnogo raspravljalo o uticaju vanrednog stanja na odgovore ispitanika u drugim onovremenim istraživanjima.

Realizovani uzorak

Striktну logičku kontrolu, rađenu i «ručno» i preko baze podataka u SPSS paketu, izdržala su 962 upitnika. Osobine realizovanog uzorka određene su ciljem projekta i načinom planiranja. Među ispitanicima se nalazi 61% muškaraca i 39% žena.¹ Među njima relativno preovlađuju ljudi stariji od 50 godina, kojih je u realizovanom uzorku 41%, onih između 32 i 50 godina je 30%, a onih rođenih 1971. ili kasnijih godina 29%. Svi ispitanici su deklarirani kao etnički Srbi, mada, prema zapažanjima anketara, među njima izvesno ima i ljudi sa romskim maternjim jezikom. U strukturi prema zanimanju, realizovani uzorak pokazuje 27% penzionera, 22% KV i VKV radnika, 14% NKV i PKV radnika, 13% nezaposlenih KV i VKV radnika, 10% nezaposlenih NKV i PKV radnika, 5% domaćica, 3% radnikapolutana, i 6 % ostalih, mahom lica bez zanimanja i obrazovanja. Vidljivo je da je pri realizaciji uzorka udeo kvalifikovanih radnika prezastupljen u odnosu na udeo radnika bez kvalifikacija. Ova karakteristika se nije dala ispraviti pri terenskom radu, bez obzira na kvotni karakter uzorka. Problemi koje su anketari imali u pronalaženju NKV radnika i njihovom privoljevanju na otpočinjanje razgovora, a ne manje i na njegovo uspešno izvođenje, mogli bi se opširno opisivati i često imaju anegdotski karakter. No, ovo ne utiče na mogućnost analize, s obzirom da je apsolutni udeo i

¹ Svi procentni poeni su radi lakše preglednosti zaokruženi na cele brojeve.

zaposlenih i nezaposlenih nekvalifikovanih radnika posve dovoljan za statističko posmatranje. Stvar unekoliko drugačije stoji sa radnicima koji poseduju zemlju, čiji se ukupan broj u uzorku nalazi na samoj granici koja omogućuje korektan statistički opis. Ovde treba imati u vidu da se njihov znatan deo svoj prilici izjasnio u skladu sa svojim osnovnim nepoljoprivrednim zanimanjem, kao društveno prestižnijim. Naime, u realizovanom uzorku nalazi se 47% ljudi koji žive na selu, 42% onih iz predgrađa, i 11% ostalih. Posve je osnovano pretpostaviti da veliki broj ispitanih stanovnika sela u najmanju ruku ima okućnice.

Bez škole je svega 9% ispitanika, sa osnovnom školom njih 30%, sa radničkom 27%, stručnom školom njih 23%, dok ostali imaju završenu gimnaziju ili čak i višu školsku spremu. Ovi poslednji izvesno nisu zanimljivi s tačke gledišta ostvarivanja ciljeva projekta. Njihovo prisustvo u realizovanom uzorku nije se moglo izbeći, a za žaljenje je što udeo onih doslovno nepismenih nije veći. Uza sve to, nije nam poznato nijedno drugo istraživanje u kojem je dobijena ovako objektivno nepovoljna, odnosno s tačke gledišta ispunjavanja ciljeva ovog projekta povoljna, struktura ispitanika.

Regionalna zastupljenost nije uzeta u obzir ni pri planiranju uzorka ni u analizi. Po ukupnom iskustvu razlike između Vovodine i centralne Srbije su male i sve su manje, osim ukoliko se proučavaju specifična etnička pitanja. Vojvodina je, prema rezultatima ranijih istraživanja, deo zemlje sa nešto bogatijim stanovništvom; na planu stavova i shvatanja ona se od centralne Srbije manje ili više razlikuje ili uopšte ne razlikuje, u zavisnosti od pojedinih nalaza. Tvrda varijabla, kakvo je biračko ponašanje, govori o prezastupljenosti ekstremista, posebno desnih, radikalskih, u Vojvodini, u odnosu na ostatak zemlje.

Kada je reč o neformalnim vezama, treba reći da se ispitanici po pravilu druže sa ljudima koji zauzimaju nešto viši društveni položaj od njih samih, i to neznatno viši. Ili, tačnije, oni kao odgovor na pitanje o zanimanju najboljeg prijatelja najčešće navode ljude koji su za samo jedan stepen iznad njih na društvenoj lestvici. U strukturi prijatelja naših ispitanika nalazi se 36% KV i VKV radnika, 15% penzionera, 10% NKV i PKV radnika, 8% domaćica itd. Ako se izuzmu domaćice, koje su često označene kao najbolje prijateljice penzionerki, jako je važno to što se u odgovoru na ovo pitanje među realno postojećim prijateljima izdvajaju oni koji su nešto iznad samih respondenata po društvenom položaju. Ovo je, naravno, psihološki sasvim razumljivo, ali je sociološki i praktično značajno, pošto govori o jednome od kanala uticaja za koji je osnovano peretpostaviti da deluje na planu oblikovanja mnjenja. Deklarativno označavanje najboljih prijatelja koje su izveli ispitanici govori i o tome koga oni poštuju među onima s kojima se druže. Vidljivo je, i bez dodatne analize, da i penzioneri i NKV radnici ovde nesrazmerno mogo pominju, odnosno biraju, kvalifikovane radnike. Uopšte se za ovu grupaciju može pretpostaviti da predstavlja so mogućih promena ili otpora njima, a na analizi je da ovu pretpostavku potvrdi ili odbaci.

Ispitanici su dobro umreženi u neformalne grupe i one dobro funkcionišu. Upitani "Kome biste se obratili za pomoć kada bi Vam ona trebala za rešavanje problema kao što su zapošljavanje ili lečenje članova porodice, ili pozajmica novca?", njih 47% pominje članove šire porodice, 36% prijatelje, po 5% komšije i kolege s posla itd. Zanimljivo je malo onih koji nemaju kome da se obrate. Umreženost u neformalne grupe možda objašnjava to što ljudi s kojima su obavljani razgovori žive, velikim svojim delom, bez ikakve rezerve, ali, opet, najvećim svojim delom, na nivoima materijalnog standarda koji obezbeđuju relativno pristojno zadovoljavanje osnovnih, a kod mnogih i ne samo osnovnih, potreba.

Ispitanici su mahom vernici, uvereni (22%) ili ritualni (58%). Ovaj nalaz podseća na neke druge dobijene pri ispitivanjima religioznosti odraslog stanovništva Srbije. U seizmičkim lomovima kojima je izloženo društvo Srbije problem identiteta je jedan od najvećih i praktično najznačajnijih, a (bar deklarativna, obredna) religioznost u ovom pogledu godinama unazad zauzima nezanemarljivo mesto.

Na prvi pogled posmatrano, ispitanici nisu preterano mrzovoljni kada se izjašnjavaju o promenama do kojih je u poslednjih godinu dana došlo u njihovom materijalnom standardu. Njih 40% smatra da im je standard ostao približno isti u odnosu na stanje od pre godinu dana, 38% da im se pogoršao, 15% da im se popravio. Ostali tvrde da ne mogu da procene da li je do promena o kojima je reč došlo. Pri tumačenju ovih nalaza valja imati u vidu da je do ubrzanja društvenih reformi u Srbiji došlo tek u poslednih dve godine i da su prve godine reforme one u kojima nekompetitivne grupacije plaćaju najveću cenu. Ovde se post-petoktobarsko vreme označava kao razdoblje ubrzanja reformi, pri čemu se niukoliko ne misli tvrditi da je razdoblje prethodne vlade nedvosmisleno bilo vreme njihovog izvođenja i odvijanja. No, treba se setiti da je prve korake na planu privatizacije, uvođenja višestranačja i popuštanja globalizacijskim talasima izvela prethodna vlada, mada nevoljno i uz stalno spiralno popuštanje i odupiranje reformskim i integracijskim trendovima. Uopšte uzev, pitanje kontinuiteta i diskontinuiteta u razvoju srbijanskog društva pre i posle Petog oktobra predstavlja posebnu temu koja bi iziskivala i sasvim posebnu problematizaciju.

Realni materijalni standard ispitanika, kao i njihova umreženost u neformalne strukture važne za pitanje preživljavanja, ispitivani su preko dva indikatora koji su primenjivani u nizu ranijih istraživanja. Bez obzira da li su ova prethodna istraživanja bila rađena na uzorcima verovatnoća ili na kvotnim uzorcima, ona su u poslednjih dve godine donosila nalaze povoljnije od onih koji će biti navedeni. Upitani "Ako bi se Vaša porodica našla u situaciji da mora da skupi veću svotu novca (npr. oko 50000 dinara) za nedelju dana, kako bi u tome uspela?", ispitanici su u 11% slučajeva odgovorili da imaju toliko ušteđevine, njih 46% bi moglo da pozajmi rečenu svotu novca, 11% bi moralo da nešto proda da bi je obezbedilo, a 32% ni na koji način ni u vanrednim okolnostima ne bi moglo da obezbedi svotu pomenutu u pitanju. Izvesno, valja imati u vidu da se ovde radi o nekvalifikovanim ili salbo

kvalifikovanim i tržišno inferiornim grupacijama u odraslom stanovništvu. No, nalaz govori da se značaj udeo ljudi iz ovih grupacija nalazi na granici realnog siromaštva, kako god se ova odredila. S druge strane, ovu granicu je (određenu na pomenuti način) prešla samo trećina ispitanika, dok se ostali po njoj kreću, trudeći se da održe ravnotežu na niskom nivou održavanja potreba. Upitani “Čega ste u toku proteklih godinu dana Vi ili članovi Vaše porodice morali da se odreknete?”, 27% ispitanika izjavilo je da nije moralo da se odrekne ničega, njih 39% se odreklo zadovoljavanja luksuznih potreba, 23% zadovoljavanja potreba koje su svakodnevnne ali nisu vitalne, a 12% ne može da zadovolji ni sve vitalne potrebe. Vidljivo je da bi svaki naredni korenitni zaokret u pravcu daljeg snižavanja standrda, što je prema mišljenju mnogih neophodan preduslov uspešnog izvođenja radikalnih i brzih reformi, bio suočen sa neminovnošću da se naruši vrlo delikatna ravnoteža na kojoj značajan broj ljudi manje ili vešto balansirajući pokušava da zadovolji svoje osnovne potrebe. S druge strane, uočljivo je da se i među ljudima koji spadaju u one koji po svim očekivanjima objektivno nisu pripremljeni za reformu nalazi neočekivano veliki udeo onih koji uspevaju da održe jedan dosta visok nivo zadovoljavanja potreba. A opet, kada se odgovori dobijeni na ovo pitanje uporede sa onima dobijenim na prethodno navedeno, vidi se da se i u slučaju ovih poslednjih ljudi radi o onima koji troše ono što imaju nemajući nikkave rezerve niti mogućnost da reaguju na eventualno izmenjenu situaciju bez daljeg smanjivanja kvaliteta života. Uopšte se može zaključiti da je trenutno ugroženih znatno manje nego onih koje bi bilo kakva dalja promena dovela u situaciju stvarne ugroženosti.

Plan analize

Namera je bila da se opredeljenja prema otvaranju i integraciji zemlje posmatraju preko prisustva ksenofobije, određivanja pojedinih država kao neprijateljskih, a da se stavovi prema reformama poglavito prate preko merenja egalitarizma izraženog preko preferiranog raspona zarada i stavova prema privatizaciji, dok bi se nacionalizam utvrđivao preko stavova o Haškom tribunalu i, još mnogo neposrednije, preko stava o poželjnom statusu Republike Srpske. Pri tom nije sporno da veza između etnonacionalzma i stava prema Tribunalu niukoliko nije čista. No, stav prema Tribunalu pokazuje meru spremnosti da se popusti ili da se izdrži pred objektivno prisutnim pritiscima međunarodne zajednice (politika uslovljavanja) kao najznačajnijem eksternom činocu reformi i integracije Srbije.

Ovo pokazivanje odnosno uskraćivanje spremnosti da se popusti pritiscima omogućuje utvrđivanje praktično relevantnih razlika između čvrstih protivnika reformi i politike integracije u međunarodnu zajednicu i onih koji se delimično ili potpuno mogu pridobiti da promene svoje stavove i političko ponašanje.

Posebno je važno uočavanje činilaca i kanala neformalne komunikacije koji uveliko utiču na stavove u vezi sa osnovnim problemom. Prethodna, Miloševićeva vlast, često se u javnosti sagledava poglavito kao rezultat medijske manipulacije. Bez namere da se minimizira uticaj medija, na formiranje stavova ljudi koji predstavljaju masovnu osnovu onih koji se odupiru promenama, često uz medije utiču i drugi javni ili neformalni činoci, poput političkih partija, različitih javnih ličnosti, poslodavaca, komšija i kolega s radnog mesta. Kada je opisivani realizovani uzorak, videlo se da se ovde radi o ljudima dobro umreženim u neformalne grupe, koje im, uostalom, omogućavaju i funkcionisanje u uslovima neizbežnih ali za značajne delove stanovništva bolnih promena.

Ekonomski problemi kao najvažniji

Kao i u nizu ranijih istraživanja, respondenti ovog profila, a, uostalom, i ne samo oni, opterećeni su ekonomskim problemima. Upitani «Koji su po Vašem mišljenju najvažniji problemi s kojima se naša zemlja sada suočava?», ispitanici su u prvom rangu odgovora u 15% slučajeva naveli nezaposlenost, u 14% siromaštvo, a različite druge ekonomske probleme u još 15% slučajeva. Unutrašnje-političke sukobe, kojima se mahom bave stručna i struci bliska javnost, kao najvažniji problem navelo je samo 9% ispitanika (oni izvesno ne spadaju u učesnike jagme oko plena nastalog promenom režima), kosovski problem njih manje od 2%, a probleme vezane za odnose sa inostranstvom, uključujući tu i one koji se dotiču relacija Srbije sa Tribunalom u Hagu, njih manje od 2%. Posve je razumljivo da respondenti pominju ono što ih tišti. Zanimljivije je da oni, ako se (na primer preko iščitavanja odgovora na ovo pitanje u sva tri ranga) sudi po njihovim iskazima, slabo uviđaju vezu između ekonomskih problema i unutrašnje politike, i da skoro ne vide vezu između okolnosti u kojima žive i spoljno-političkog položaja zemlje. Ovo je vrlo važno, makar i stoga što bi se mogla braniti teza prema kojoj su najveći uspesi post-petooktobarskih vlasti postignuti upravo na planu spoljne politike i njenih efekata po ublažavanje tranzicijskih muka ljudi u Srbiji. Još je zanimljivije da se kao najčešće apostrofirani pojedinačni problem izdvaja kriminal sa frekvencijom od čak 34%. Ovo delom može biti tumačeno uticajem situacionih činilaca kao što je uvođenje vanrednog stanja koje je u javnosti bilo povezivano sa odgovorom države na kriminalna dešavanja. No, u celini uzev, ako građani nešto apostrofiraju kao osnovni problem, onda su to ekonomija i kriminal. Odsustvo uvida u vezu ovih činilaca sa unutrašnje-političkim i spoljno-političkim dešavanjima (a neki analitičari kažu da je sama država Srbija i Crna Gora stvorena upravo stoga da bi spoljni činoci imali bar potencijalno efikasnog partnera za kontakte u vezi sa suzbijanjem nelegalnih ekonomskih i klasičnih kriminalnih tokova) govori o širokom prostoru bilo za manipulaciju ili za političko opismenjavanje. Vrlo retko pominjanje kosovskog problema kao najvažnijeg problema zemlje još jednom potvrđuje da nema etničke solidarnosti u situaciji u kojoj se plaća neposredna ekonomska cena ili u kojoj se neko

oseća bezbednosno ugroženim. Etnička pitanja su, sudeći po ovim odgovorima, stvar prošlosti, mada ne treba biti prebrz u zaključivanju. Pogledi na poželjno rešenje statusa Republike Srpske otkriće pritajenu virulentnost etnonacionalizma. U svakom slučaju, etnička dimenzija politike na Balkanu uvek može biti lako umerežena u otvaranje drugih društvenih pitanja, za šta nije potrebna posebna argumentacija. Možda još vredi pomenuti da je iznenađujuće što se korupcija praktično ne javlja kao jedan od najznačajnijih problema zemlje ni u jednom rangu odgovora. Ovo upozorava ne samo na njeno prihvatanje kao nečeg što se podrazumeva, već predstavlja i ozbiljan signal za očekivane domete anti-korupcijskih kampanja kod ciljnih grupa obuhvaćenih ovim istraživanjem, ili bar zahteva svojevrsne modifikacije kod planiranja i izvođenja ovakvih kampanja. S druge strane, videće se da je veliki deo ispitanika upućen u afere vezane za proces privatizacije.

Upitani “Koje su najveće prepreke pred rešavanjem tih problema?” ispitanici daju vrlo rasute odgovore, što ne iznenađuje, ako se ima u vidu njihovo obrazovanje i to da su politička pitanja, a još više pitanja vezana za strukturalna ograničenja društvenih promena, veoma zamršena i teško prozirna. Dok se ostaci starog režima navode retko (3%), današnja vlast se kao najveća prepreka pominje znatno češće (19%). Pri tom valja imati u vidu da je ispitivanje vršeno u vreme neposredno pre ali i odmah po uvođenju vanrednog stanja, kada su i sam duh trenutka i ukupni medijski uticaj bili na strani aktuelne vlade. Uza sve to, ona je nedvosmisleno označena kao najveća prepreka rešavanju vitalnih problema zemlje. Siromaštvo zemlje se pominje kao najveća prepreka u 19% slučajeva, odsustvo poštovanja zakona i pravne države u 8%, pritisak inostranstva u samo 2%. Vidljivo je da Miloševićovo vreme u perspektivi koju nameće ovo pitanje predstavlja nepovratnu prošlost u svesti ispitanika, bilo da se posmatra preko svojih još uvek aktivnih prtagonista ili preko teze o svetskoj zaveri protiv Srbije. Pažnja je usredsređena na sadašnju vladu i od nje se traži odgovornost. Ovde ima smisla navesti neke odgovore na ovo pitanje u njihovom izvornom obliku: naša vlada, nesloga ljudi u državi, ova vlast, starosna struktura trenutno zaposlenih, pokretanje proizvodnih procesa u stagnaciji, neangažovanje države, postojeći zakoni, loša privreda, novac, nespremnost, slabe institucije, neodlučnost, nepostojanje valjanih zakona, vlada, novac, nezainteresovanost, postojeći zakoni, očajni zakoni, zakoni od pre Hrista, političari, neodlučnost političara, borba političara za funkcije, nedostatak pametnih ljudi, autoriteta,

da se smene oni koji su na vlasti, politika Vlade, zakoni i sprovođenje zakona, opšta apatija, bezvoljnost građana, nema želje za napretkom, borba pojedinaca za vlast, neodgovarajuća privatizacija, neefikasni državni organi, loša politika vlasti, nesposobnost rukovodstva, država ne funkcioniše, državno rukovodstvo (nesposobnost, neće da reše), mala demokratičnost, nepoštovanje Ustava i zakona, sukobi stranačkih lidera, vlast ne obraća pažnju na radnike, nesloga u Skupštini, rukovodstvo koje je podržavalo kriminalce, loš rad policije i sudstva, nepostojanje kompromisa među političarima, itd. Bez obzira na često naivne formulacije, iznenađuje odstupanje sadržaja odgovora

ispitanika u odnosu na medijske sadržaje koji su pokrili zemlju u prvim danima vanrednog stanja, kada je terensko istraživanje bilo završeno. Građani su, ili bar pripadnici ispitivanih grupa, očito više nego umorni. Njihova mrzovolja ne iznenađuje u datim okolnostima, a stav prema akterima koji oblikuju stanje u sadašnjoj Srbiji biće jasniji posle interpretacije odgovora na sledeća pitanja.

Na pitanje « Na koga se građani mogu osloniti u rešavanju tih problema?» 41% ispitanika je izričito odgovorilo “ni na koga” ili “samo na sebe”, njih 3% je pšomenuklo političare koji sada nisu na vlasti (najviše Koštunicu),

Na pitanje «Na koga se građani mogu osloniti u rešavanju tih problema?» 41% ispitanika je izričito u prvom rangu odgovorilo “ni na koga” ili “samo na sebe”, 31% je apostrofiralo državu i njene organe, njih 3% je pomenulo političare koji sada nisu na vlasti (najviše Koštunicu), manje od 2% političare iz bivšeg režima, a gotovo niko nije poimence istakao sadašnje političare koji su na vladi. S druge strane, apostrofiranje države često znači izražavanje poverenja u one koji vode državnu upravu ili pojedine njene grane: ispitanici ovde ne prave tananiju razliku (npr. odgovori formulisani kao: na Vladu, na vlast, na institucije, na vlast bi trebalo, na državne organe, na ministarstvo pravde, na našu vojsku i policiju i sl). Koštunica i njemu bliski političari su u drugom rangu odgovora dobili još nepunih 5% glasova, uglavnom među onim ispitanicima koji su se u prvom rangu odgovora opredelili za državu kao za oslonac u rešavanju problema zemlje. Bilo bi pogrešno odgovore na ovo pitanje tumačiti kao odgovore koji neposredno izražavaju poverenje bilo u političare ili u ustanove, ali oni zaista govore o realnom nestanku nekada vladajućih ekstremista kao opcije u koju respondenti mogu da imaju poverenja da će moći da reši njihove probleme. Upitani, “Ko najviše ometa rešavanje tih problema?”, ispitanici u prvom rangu odgovora relativnom većinom pominju sadašnju vlast (23%), potom, neodređeno, političare (12%), zatim sadašnju opoziciju (11%), kriminalce (8%), strane sile (7%) itd. Sadašnja vlast se, ako posmatraju sva tri ranga odgovora na ovo pitanje, sreće kao prepreka rešavanju najvažnijih problema zemlje u čak 35% slučajeva, opozicija, posmatrana isti način, u 17%, strane sile u 10% itd. Teza o inostranoj zaveri očito više ne deluje uverljivo. No, pogled na vladu kao na nacionalni problem doseže značajne razmere. Formulacije odgovora na ovo pitanje ponešto govore i same za sebe; kao oni koji najviše ometaju rešavanje krupnih problema javljaju se (doslovno navođenje) političari i njihova neodlučnost, Vlada, vlast, rukovodeća struktura, nemarnost sadašnje vlasti, DOS, vlast i kriminalci, delovi vlasti, policija, ministar policije, država svojim lošim poslovima, nepoštovanje zakona, ceo vladajući aparat, političari na vlasti, izvršna vlast, zakoni koji nisu usvojeni i sprovedeni, oni koji su se uvukli u novu vlast, vodeće grupe, neki važni ljudi itd. Nije sporno da onaj ko ima vlast ima i odgovornost, a izvesno je da ovde ne postoji namera ni da se brani ni da se napada sadašnja vlada. Poenta je da ispitanici koji pripadaju specifičnom profilu građana Srbije znatnim udelom pokazuju nepoverenje prema reformskoj vladi. Razlozi za to neće se tražiti u personalnim rešenjima niti u ponašanju sadašnjih elita i njihovih pripadnika, nego u nekim

strukturalnim činiocima. Budući da ispitanici više od svih drugih izdvajaju ekonomske probleme, pažnja će se usredsrediti na proveru pretpostavke o egalitarizmu kao o dimenziji anti-reformskog sindroma i o mogućim pravcima praktične akcije na ovom planu.

Egalitarizam kao anti-reformski činilac

Ispitanicima je bilo postavljeno pitanje “ Koji odnos između najnižih i najvećih primanja smatrate za opravdan?” U većini ranijih istraživanja koja su u poslednjih par godina rađena na uzorcima verovatnoća, onima koji omogućuju stvaranje procena za odraslo stanovništvo Srbije, udeo zagovornika egalitarizma (onih koji zagovaraju uravnilovku ili raspon prihoda do 1:3) i tržišne privrede (onih koji smatraju da raspone u prihodima ne treba ograničavati) bio je približno podjednak i iznosio je otprilike po jednu jaku trećinu, dok je nešto ispod trećine ispitanika najčešće bilo neodlučno. U ovom istraživanju stav da svi treba da imaju približno jednaka primanja zastupa 19% ispitanika, a stav da je prihvatljiv raspon primanja u odnosu 1:3 njih 35%. Stav da raspone u zaradama ne treba ograničavati zastupa 29% ispitanika, dok se ostali opredeljuju za srednja rešenja. Vidljivo je da orijentacija apsolutne većine ispitanika iz naših ciljnih grupa pre podupire levo ekstremističku ekonomsku opciju, nego onu reformsku. Ovakvom nalazu mogli bi se radovati samo komunisti i kripto-komunisti.

Upitani za stav prema načinu na koji se izvodi privatizacija u Srbiji, polovina ispitanika ga osuđuje, četvrtina podržava, a ostali zauzimaju srednju poziciju ili ne mogu da se prema ovom pitanju odrede. Ako se želi razumeti osnov protivljenja, ima smisla navesti veći broj odgovora na pitanje o načinu kako se izvodi privatizacija u njihovom izvornom obliku: čista budalaština, nije momentalno za našu državu (naglo se krenulo), dobra je i loša (dobra za bogataše, loša za siromašne), nužna je, ali nije trebalo na brzinu (čini se da nije poštena), trebala bi da traje duže 7-8 godina nije dobra prodaje sve, sve najgore sumnjive su okolnosti, najveće zlo - ne radi se kako treba, nepoštena je, loša je - rade šta im je drago, prodaje firme i ostaviše narod bez posla j... ga!, ovo je grabizam - ko sebi ugrabi više, to je rasprodaja tuđe imovine za mizernu sumu novca, pljačka, to je prevara, to je krađa, to bi trebalo bolje da se radi - ne sme se privatizovati ono što je tuđe, ne valja što ljudi ostaju bez posla, nekoliko ljudi kupuje većinu firmi, privatizacija treba ali da se ne otpuštaju radnici, ne valja što se firme prodaju za bescenje, nije dobar - ljudi ostaju bez posla, radnici nisu zaštićeni kod privatnika, nije privatizacija već pljačka, ideologija - ljudi ostaju bez posla, smeta mi poreklo kapitala kojim društvena imovina prelazi u privatnu, odvija se nepošteno i nedosledno, ovaj način ima mane jer se preduzeća prodaju u bescenje, nisam dovoljno upućena ali ovo što je krenulo ne ide kako treba, nedostatak u proceni vrednosti preduzeća, loš način - imovina se kupuje za male pare, odvija se na nepošten

način, mislim da nije dobar jer je to prodaja u bescenje, nije dobar jer ljudi ostaju bez posla, ne sviđa mi se jer prodadoše sve itd.

Respondenti su bili zamoljeni da odgovore da li su čuli za neke slučajeve zloupotrebe pri izvođenju privatizacije. 43% njih nije čulo, 28% je navelo konkretne slučajeve navodnih ili stvarnih zloupotreba, a 18% je govorilo o zloupotrebama na uopšten način. Veliki broj ispitanika nije želeo da odgovori na ovo pitanje. Vrlo je zanimljivo, a i praktično je značajno, da su respondenti veoma često pominjali navodne ili stvarne zloupotrebe iz drugih mesta, pa i iz drugih krajeva Srbije, što upućuje da o ovim pitanjima postoji raširena zajednička svest pripadnika ciljnih grupa. Kao slučajevi zloupotreba pominju se, prema tvrđenjima ispitanika, Šećerana (nije jasno poreklo novca kojim se kupuju firme - direktori su svesno upropaštavali firme), Agroživ, Metalna industrija – rasulo, ne zna konkretno - nije siguran - možda Uljara, ima ih dosta, preduzeća se kupuju parama do kojih se došlo na kriminalan način, Velež - ne zna se poreklo para i kuda one idu, Cementara, Crvenka, uglavnom su sve - čim ga prodaje džabe, MK komerc, čuo ali ne želi da navede, Zaštita bilja - kupio lopov, reč je o privatizaciji nekoliko preduzeća u mom gradu, Zorka, šećerane u Vojvodini, Boje i lakovi, Dekor, Kostić platio šećeranu 3 eura, za 3000 evra u Aleksincu, Utva za 50000 eura, novokomponovani bogataši kupuju fabrike za džabe, zloupotrebe radnika, 3 evra za šećeranu, cementara Beočin, prvo oni dovedu do propasti pa ga kupe, ljudi iz kriminalnih krugova kupuju firme, nadgradnja zgrada na Karaburmi, fabrika u Kruševcu je prodana za 1 evro, svaki dan slušam njihove zloupotrebe, običan čovek ne može da zna za takve zloupotrebe jer nema pristup takvim stvarima, Telekom Srbija itd.

Upitani kako su saznali za slučajeve zloupotreba u procesu privatizacije, 40% ispitanika (dakle, nešto manje nego pri odgovoru na prethodne pitanje) kaže da za takve slučajeve nije čulo, Njih 22% se obavestilo preko televizije, 17% od kolega ili komšija, 11% preko radija, 3% kaže da su takve slučajeve sami videli itd. Mada su bili zamoljeni da navedu konkretne izvore obaveštenja, ispitanici su to mahom izbegli. Preovlađuju formulacije odgovora poput: sa TV-a, iz štampe, narod sve zna, preko kolega, iz razgovora sa drugima, sam je saznao svojom inteligencijom, iz etra – novine, Novosti, Politika, B92, sama je videla, RTS, Blic, televizija - ne seća se koja stanica, ne želi da odgovori, TV stanica, komšije, Studio B, Radio 202, RTS- prenos Skupštine, prijatelji, na ulici, BK, u poslovnim razgovorima, Danas, komšija, poznanici, TV Pink, prijatelji, porodica, rodbina, rođak, širi krug prijatelja, čitam “Svedok “ i “Svet “ - tu sve piše, od komšija koji su zaposleni u “Dekor“- u, ono što se čuje na bilo kojoj televiziji, itd. Raznovrsnost izvora obaveštenja više je nego uočljiva.

I pored većinski negativnog stava prema privatizaciji, ispitanici osećaju da je ona neizbežna I da predstavlja deo talasa protiv kojeg se ne može dugoročnije uspešno ići. Upitani “Šta biste promenili u načinu na koji se odvija privatizacija?” njih svega 6% traži da se ona obustavi, njeno usporavanje traži 3%, a davanje prednosti radnicima u procesu privatizacije zahteva 14% ispitanika. Ostali daju krajnje rasute odgovore. Mada većinom nezadovoljni privatizacijom, ispitanici nisu u stanju da ponude

alternativu ni njoj kao delu opštijeg procesa niti načinu na koji se ona izvodi. (Kako reče jedan od respondenata: “ne znam, to valjda tako mora da ide; moj slogan je: ”s optimizmom u kataklizmu!”) Ovde je važno podsetiti da su na pitanje o tome na koga građani mogu da se oslone pri rešavanju najvažnijih problema (među kojima, kao što se dalo videti, ispitanici mahom izdvajaju one ekomonmske) respondenti vrlo retko pominjali nekad vladajuće leve ekstremiste. Bez obzira što su nezadovoljni vladom i njenom politikom, oni među ispitanicima koji su protivnici reformi, a to je apsolutna većina njih, ne uviđaju alternativu, što ne znači da ne bi mogli postati masovnom podrškom anti-reformske alternative ukoliko bi se ova pojavila u organizovanijem obliku.

Ovde vredni navesti i neke o formulacije odgovora respondenata na pitanje šta bi promenili u načinu na koji se odvija privatizacija: treba da je vode pošteni ljudi kao profesor Čulić (?), da radnici imaju prednost, radnici bi trebalo da imaju veći uvid jer su potpuno van toga, treba postepeno, a ne ovako brzo, da bude brža i što javnija, ukinula bi je, ne može jedan da kupi sve, da traje duže, da društvena firma ostane u društvenom sektoru (firme se kupuju između sebe), treba da šire mase imaju koristi a ne samo pojedinci, da bude realna - prodaj “Zastavu” prodaj “Sartid”, ispitali poreklo para onih koji kupuju, treba biti realan prema radnicima koji rade 20-30 godina, da se ne otpuštaju ljudi, ispitivanje vlasnika, pogodnosti radnicima, promenio bi ljude koji vode privatizaciju, ne bi trebalo da jedni isti kupuju i prodaju, da bude poštena - realnije cene, ne bih prodavao preduzeća u bescenje, prodaja domaćim a ne stranim investitorima, ne bih otpuštala tolike radnike, prodavao bih dobrim preduzećima firme koje loše posluju a ne dobre firme mafijašima, da naši ljudi više kupuju preduzeća, da prednost u kupovini imaju radnici, ne bih dozvolio da se privatizuju preduzeća koja dobro posluju, smanjiti prodaju stranim kupcima, da preduzeća mogu da otkupe i sami radnici, preispitala bih poreklo kapitala onih koji su zainteresovani za kupovinu državne i društvene imovine, ne bih dozvolila da se firme prodaju daleko ispod njihove vrednosti, ne bih prodavao firme koje uspešno rade i koje mogu da budu pod našom upravom, mora da postoji jedinstven socijalni program, postepena privatizacija - prvo zbrinuti radnike, da se ne prodaje strancima, jača socijalna politika - rešiti problem viška radne snage, odnos prema radnicima – otpuštanja, da se osiguraju radnici, više bih obaveštavao javnost, utvrđivanje porekla imovine onih koji kupuju, protiv privatizacije, rešavanje problema nezaposlenih - pre svega mladih, ne želi da odgovori, manje otpuštanja - veća prava radnika, treba da se zna ko su ljudi koji kupuju firme, ne treba prodavati kriminalcima, i radnik treba da se pita, ne treba se vršiti privatizacija - sve firme treba da budu društvene, da se vodi računa o radnicima - radnici moraju da budu zbrinuti, da se zaustavi prodaja preduzeća - šta je naše naše je, da ljudi ne ostaju bez posla, ništa ne bih mogao, ako je privatizacija takva kao sto pričaju na televiziji, da radnici više učestvuju, ukinula bi - možda u nekim sferama - ali potpuna privatizacija - ne, ukinula bi i sve u društvenu svojinu. Mnoge od formulacija mogle bi se upotrebiti kao stranačke parole u levo ekstremističkoj propagandi;

čak je uočljivo da u pogledu sposobnosti za zgusnuto izražavanje stavova ispitanici prednjače pred ideolozima i portparolima dezorijentisanih i pometenih levo ekstremističkih partija.

Stav prema ekonomskoj reformi, koja se izvesno ne svodi na privatizaciju, ali čiji je pružavanje neizostavan, a po uslove života pripadnika ciljnih grupa, možda i najznačajniji deo, svakako nije bezuslovan. Ispitanici su bili upitani da li bi podržali privatizaciju ako bi ona podrazumevala mogućnost povećanja plate uz veći rizik od otpuštanja. Podršku je dalo 43% respondenata, a uskratilo je 36% (uz znatan udeo neodlučnih i onih koji kažu da ne mogu da procene) što je, za zagovornike ekonomske reforme, znatno povoljniji nalaz od nekih prethodnih. Čini se da su respondenti, ma koliko se žalili na nezaposlenost i na načine sprovođenja i ishode privatizacije prihvatili, bar na ravni javnog govora, neminovnost nesigurnosti radnog mesta. No, ako se uzmu u obzir njihovi gore navedeni odgovori, pitanje je u kojoj im se meri može verovati kada iznose shvatanja za koja se danas smatra da su politički korektna i gotovo neupitna gotovo onoliko kao što je do pre petnaest godina bio javni govor o društvenoj svojini. Podrška reformi nesumnjivo zavisi od realnih interesa i stvarne snage protagonista i oponentata. Valja, ipak, imati u vidu da se ove pojave retko javljaju izolovane, već da se mogu "upakovati" u različite kompleksnije političke i društvene programe i načine ponašanja. Otezanje s privatizacijom koje je karakterisalo ponašanje prethodne vlade nedvosmisleno je pokazalo kako se anti-tržišni kurs može prožimati uzajamno snažiti sa ksenofobijom i etnonacionalizmom. Pre nego što se pređe na interpretaciju nalaza vezanih za ove dimenzije osnovnog problema, vredi pogledati odgovore na pitanje "Da li biste podržali privatizaciju ako bi ona podrazumevala veće plate, ali i neravnopravan položaj naše privrede u odnosu na privrede bogatijih zemalja?". Suočeni sa ovom dilemom, ispitanici su podršku privatizaciji oborili na 25%, a njeno osporavanje je poraslo na 51%, uz znatan udeo neodlučnih i onih koji kažu da ne mogu da procene. Posve je vidljivo da prostor za navodno patriotsku retoriku i dalje postoji i da se pripadnici ciljnih grupa mogu uslovljavati id strane onih koji bi kombinacijom ekonomskih i navodno patriotskih ideoloških sadržaja mogli da se odlučnije protivstave sadašnjem kursu reformi i integracije Srbije.

Ksenofobija i etnonacionalizam

Nesporo je da je inostrani činilac odigrao veliku ulogu u ubrzavanju procesa društvenih promena do kojeg je došlo posle 5. oktobra 2000. S obzirom na male resurse zemlje, prirodno je da on igra veliku ulogu ne samo na planu spoljno-političkog ponašanja Srbije, već i u njenoj unutrašnjoj politici i ekonomiji. Spoljna politika je, uopšte uzev, područje na kojem je prethodni režim vodio nerealnu izolacionističku politiku, kombinovanu sa upražnjavanjem mini-imperijalizma u zapadno-balkanskim okvirima, pa su, posle smene vlasti, i rezultati na ovom polju koje je postigla nova vlada ubedljivo bolji od mnogih drugih a, ujedno, njih je bilo lakše i ostvariti. S druge strane, opterećenja

nedavne prošlosti u kojoj su dominirali izolacionizam i ksenofobija nesumnjivo da utiču i na različita sadašnja, nipošto samo spoljno-politička, opredeljenja stanovništva i posebnih grupacija koje postoje u njemu. Ispitainici su u ovom, kao i u nekim prethodnim istraživanjima, bili zamoljeni da navedu tri zemlje koje smatraju za najviše neprijateljske prema našoj zemlji.

Kada se posmatra prvi rang odgovora na ovo pitanje vidi se da se, kao i u nizu ranijih istraživanja, od kojih su neka, s obzirom na primenjeni tip uzorka, a za razliku od ovog, omogućavala stvaranje procena za celokupno odraslo stanovništvo, kao zemlja najviše neprijateljska prema Srbiji daleko najčešće (48%) apostrofiraju SAD. Zanimljivo je da je predočena frekvencija vrlo bliska onoj koja se dobije primenom uzoraka verovatnoće i da je već nekoliko godina unazad relativno stabilna. Susedne zemlje se kao najviše neprijateljske prema Srbiji u prvom rangu odgovora sreću sa 27%, zapadno-evropske zemlje sa 13% itd. Stav da nema neprijateljskih zemalja prisutan je u 6% odgovora. Kada se posmatra drugi rang odgovora SAD se apostrofiraju sa 14%, zapadno-evropske zemlje sa 36%, susedne zemlje u zbirnoj frekvenciji sa 20%. U trećem rangu SAD se javljaju sa 5%, zapadno-evropske zemlje sa 30%, a susedne zemlje zbirno sa 17%. Neke pravilnosti su dosta jasno vidljive. Za ispitanike je Zapad (a ovde se ne ulazi u pitanja određivanja ovog višeznačnog pojma i različitih njegovih konotacija i s njim povezanih asocijacija) ubedljivo prioritetniji neprijatelj od balkanskih rivala. Među ovim poslednjima se, kada se iščitaju odgovori na konkretno pitanje, vidi da u percepciji ispitanika ubedljivo prednjače Albanija i Hrvatska. U okviru šireg anti-zapadnog stava i u ovom je istraživanju, kao i u nizu prethodnih, uočena izrazita specifična anti-američka crta. Anti-amerikanizam u izvesnom smislu dominira nad anti-zapadnjaštvom, mada se, kada se saberu frekvencije sva tri ranga odgovora, vidi da u slučaju ovog istraživanja nema ni izbliza onog specifičnog izdvajanja SAD iz šireg zapadnog bloka koje karakteriše istraživanja vršena na uzorcima sastavljenim od pripadnika društvenih elita. Dok je kod pripadnika elita šire anti-zapadnjaštvo znatno slabije izraženo, a anti-amerikanizam kao njegov specifičan oblik ubedljivo dominira, kod ispitanika u ovom istraživanju razlika između anti-zapadnjaštva i anti-amerikanizma jeste znatno manja, mada ovaj drugi ubedljivo prednjači. Kod pripadnika društvenih elita anti-amerikanizam se često javlja kao izraz odbacivanja kosmopolitizma, savremene zamene za raniji internacionalizam, budući da su SAD, s obzirom na svoju ulogu u globalizacijskim procesima, po mnogo čemu postale simbol poricanja vlastite etničke i/ili državne tradicije. U tom smislu je kod pripadnika elita anti-amerikanizam po mnogo čemu postao funkcionalna zamena za poricanje kosmopolitizma. S druge strane, pripadnici društvenih elita ne pokazuju egalitarnu orijentaciju svojstvenu ispitanicima u ovom istraživanju, možda zbog vlastitog uže grupnog položaja, a možda i stoga što su svesniji trendova kojima se ne može odolevati. Naši ispitanici, mada su i sami, izvesno, pod uticajem, medijskim i drugim, stvaralačkih i reproduktivnih društvenih elita, fokus osude usredsređuju na anti-amerikanizam, pokazujući snažniju sklonost da ovaj povežu sa širom anti-zapadnom orijentacijom. Vredi ponoviti da sabiranje frekvencija na sva tri ranga odgovora na

pitanje o kojem je sada reč potvrđuje ovakvo tumačenje u slučaju ovoga istraživanja. Elite su sticajem okolnosti prisiljene da napuste širu anti-zapadnu orijentaciju koja se pokazuje anahronom i na različite načine neproduktivnom. Respondenti u ovom istraživanju u njoj istrajavaju. Pre nego što se pokažu razlozi koje ispitanici navode za svoj odabir zemalja za koje smatraju da su najviše neprijateljske prema Srbiji, treba naglasiti da njihovi odgovori sugerišu da dolazi do pada animoziteta prema balkanskim susedima i doskorašnjim rivalima. Mada se oni još uvek, kada se posmatraju odgovori ispitanika u sva tri ranga, javljaju među prioriternim neprijateljima kod skoro dve trećine ispitanika, uočljiv je njihov pad na “listi neprijatelja” u odnosu na ranija istraživanja. Ispitanicima, uopšte uzev, više smeta Amerika nego Zapad, manje od pripadnika elita odvajaju SAD od “ostatka” Zapada, i pokazuju istrajavanje u neprijateljstvu prema susedima, ali je to neprijateljstvo manje rašireno i slabije nego u nizu istraživanja rađenih u poslednjih par godina.

Upitani “U čemu se vidi neprijateljski odnos ovih zemalja prema našoj zemlji?” respondenti najčešće navode politiku uslovljavanja i stalne pritiske (24%), zatim NATO bombardovanje (21%), mržnju prema Srbima (17%), sukobe ekonomskih interesa (3%) itd. uz veliki broj rasutih odgovora. Neke od ovih vredi navesti u njihovom izvornom obliku, budući da upućuju na opšti kontekst u kojem se kreće razmišljanje pripadnika ciljnih grupa o osnovnoj temi: prvo te sabiju u podrum pa te vade iz blata, hoće da nas unište, traže pretenzije - teritorijalne – religiozne, ne vole nas - Nemač te ne voli, rade protiv srpstva, mi smo njihove sluge, ucenjuju vas, rat je radio šta je radio i nikad neće biti prijatelj, stalno nam stavljaju veto, sve su zlocinci pobili narod bombardovali, u kažnjavanju neposlušnih - tako se ponašaju prema celom svetu, u neravnopravnim uslovima - ne žele sa nama fer saradnju stalno nas ucenjuju podižu tužbe protiv naše zemlje, Amerika je neprijatelj celog sveta, Šiptari i Hrvati su ljubomorni na nas, SAD i Engleska ucenjuju - postavljaju ultimatum i sulude uslove, stalna uslovljavanja i pritisci, ekonomski pritisak, mnogo zahtevaju, vrše kontra politiku prema nama - diktiraju nam politiku - postavljaju uslove koji nisu ispunjivi, zbog različitih kultura i veroispovesti dolazimo u sukob, diktiranje uslova, stalno traže nesto od nas i ucenjuju nas, politika i ekonomija tih zemalja ne odgovara našoj zemlji, mi smo pravoslavci a oni su katolici, oni kao nas vole a ustvari nas ne vole, ko ne radi po američkom odma‘ dobije bombu, itd.

Pitanje integracije jeste i pitanje mogućnosti i spremnosti da se istraje u otporu. Srbija je u toku devedesetih godina istrajavala u svom otporu, mada nipošto nepokolebljivo, spiralno se odupirući i popuštajući. Ne treba zaboraviti da je prethodna vlada potpisala Dejtonski sporazum, Pariski mir i Kumanovski sporazum. Današnje laviranje srbijanske vlade pred politikom uslovljavanja donekle u tom smislu predstavlja kontinuitet, razumljiv za zemlju smanjenih resursa koja ne ulazi u efikasne asocijacije sa susedima, bez obzira što je spoljna politika u okviru ovog kontinuiteta područje na kojem je vidljiv i najizrazitiji diskontinuitet u odnosu na ponašanje prethodne vlade. Ispitanici su bili upitani “Da li bi se ove zemlje mogle pridobiti za bolji odnos prema našoj zemlji i kako?”. Njih 48% je

izjavilo da se zemlje za koje smatraju da su neprijateljske prema Srbiji ni na koji način ne mogu pridobiti za bolji odnos, 7% smatra da se mogu pridobiti prihvatanjem uslova ovih zemalja, 27% da se mogu pridobiti na druge načine, uz veliki broj odgovora tipa “ne znam”. Među onima koji vide alternativu prihvatanju politike uslovljavanja javljaju se mahom dosta nejasni odgovori formulisani kao: može ali nisam siguran kako, može ali je cena visoka, možda nekim povezivanjem preko privrede, za sada ne ali možda u budućnosti može, kao vlast radi na tome, mnogo traže da bi se mogli pridobiti ako bi manje tražili, može kad se ljudi slože, boljom ekonomskom politikom, ustupcima – dogovorima, spoljna diplomatija i ekonomske veze i pare, kada bi se promenila naša vlast - pravi ljudi na prava mesta, ako se nešto kod njih promeni, kada budu bolji odnosi sa njima, političkim kompromisima, normalnim dijalogom uz obostrane kompromise, pojačanom ekonomskom saradnjom i međusobnim razumevanjem, treba da se zaborave one stvari koje su se dešavale, može diplomatskim putem koji nije postojao deset godina, možemo ali nemamo čime da ih pridobijemo, ulaskom naše zemlje u Evropsku Zajednicu, verovatno u poboljšanju medija i ambasada izvan granica, zakopavanje ratnih sekira je put ka prijateljstvu, zmiju gladi ispod nje se vadi itd. Odsustvo razumevanja ograničenja spoljne politike koju nameću smanjeni resursi zemlje ne iznenađuje, pošto prosečan odrastao čovek, koji je u Srbiji nešto obrazovaniji od većine naših ispitanika, slabo razume i unutrašnju politiku, a pogotovo nije realno očekivati da ima jasnu predstavu o njenoj vezi sa spoljnom politikom. S druge strane, vrlo je važno da gotovo polovina ukupnog broja ispitanika smatra da se ni na koji način ne mogu popraviti odnosi sa inostranstvom. Uz sav respekt prema spoljnoj politici naše vlade i dosadašnjim pokušajima da se stanovništvo o njoj obavesti, ovakav nalaz nameće potrebu za razmišljanjem o istovremeno brzom i promišljenoj akciji podizanja političke obaveštenosti. Ne treba ispustiti iz vida povezanost spoljne i unutrašnje politike, ali ni stavova grupacija u stanovništvu o jednoj i o drugoj. Pesimizam na planu spoljno-političkih predstava može samo da ojača otpor reformama u samoj zemlji.

Ispitanici su bili zamoljeni da odgovore na pitanje “Od kojih naših nacionalnih interesa ili vrednosti ne treba odustati pred pritiscima iz inostranstva ni po koju cenu?”. Nijedan odgovor nije dobio apsolutnu većinu, što ne čudi, s obzirom na zbunjenost građana promenama za koje nisu bili društveno programirani. Očuvanje Kosova i Metohije izdvojilo je 24% od ukupnog broja ispitanika, očuvanje teritorijalnog integriteta zemlje (što je gotovo isto što i prethodna opcija) njih 16%, očuvanje jezika, vere i kulture 14%, itd. Ujedinjenje srpskih zemalja je cilj koji je napušten, pominje ga samo oko 1% ispitanika. Na osnovu nalaza reklo bi se da čak dve petine ispitanika smatra da je zadržavanje Kosova u Srbiji (odnosno faktički povratak ove teritorije u okviru države) cilj od kojeg se ne sme odustati. No, kad su respondenti bili upitani “Postoji li neki nacionalni interes ili vrednost zbog kojih biste prihvatili smanjenje standarda Vaše porodice u roku od nekoliko godina?” njih čak 32% je bilo izričito da takav interes ne postoji, za očuvanje Kosova i Metohije optiralo je njih 8%, a za očuvanje

teritorijalnog integriteta zemlje još njih manje od 6%. Spremnost da prihvati smanjenje standarda u roku od nekoliko godina da bi se očuvali jezik, vera i tradicija ispoljilo je 2% ispitanika. Drugim rečima, dve trećine od onih koji tvrde da se ne sme odustati od Kosova kao od bitnog nacionalnog interesa voljno je da se odrekne Kosova ako bi moralo da za njegovo zadržavanje (ili, realnije, povratak) u državi plati makar i privremenu materijalnu cenu. Ovo ne čudi, s obzirom na ranije predočene nalaze o materijalnom standardu ispitanika od kojih se ogroman deo kreće na samoj granici zadovoljavanja potreba, živeći bez ikakve rezerve. U takvim uslovima, i s obzirom na iskustva iz ranijih godina, bilo bi nenormalno da etnička solidarnost postoji u većoj meri. Pripadnici ispitanih ciljnih grupa nisu spremni na dalja odricanja i mada su većinom nezadovoljni spoljno-političkim položajem zemlje vidljivo je da nisu spremni da sami plate cenu za njegovo eventualno pogoršanje. Takođe je, sudeći prema odgovorima ispitanika, prilično jasno da bi nastavak politike uslovljavanja imao efekta, pogotovo ako bi se građanima iz ovde posmatranih ciljnih grupa objasnilo koja je cena eventualnog suprotstavljanja i ko bi morao da je plati.

Iz prikazanih nalaza vidljiva je i stvarna mera vezanosti ispitanika za veru, tradiciju i etničku kulturu. Ovi segmenti nacionalne kulture su poslednjih godina dobili na značaju i u javnoj sferi i u ritualnoj sferi privatnog života, verovatno kao zamena za teritorijalne gubitke. U tom smislu se nacionalni program koji je poražen na ravni geopolitike nastoji sprovesti u sferi kulture. No, nalazi upućuju da ispitanici nisu vezani za nacionalne kulturne vrednosti toliko da bi bili voljni da pretrpe dalji pad standarda kako bi se ove očuvale.

Ima smisla navesti neke od odgovora na pitanje da li postoji neki nacionalni interes ili vrednost zbog kojih bi respondenti prihvatili smanjenje standarda: da se vrate radnici u fabrike, kada bi bilo za sve i kada bi stvarno bilo bolje, za oživljavanje privrede, žrtvovao bi se za bolje ekonomske uslove u budućnosti, ekonomski interes, prirodna bogatstva, povećanje standarda, sve što bi omogućilo mladima da bolje žive, ne postoji jer je standard već jako nizak, prosperitet - bolji standard i bolji život, privredni rast, sve da deci i mladima bude bolje, moja porodica mora uvek da jede, takav interes ne postoji jer su predali Kosovo srpski komunisti i ovi što su se uvukli u vlast, itd. Ispitanici su zaokupljeni pitanjima preživljavanja, i, sudeći po njihovim odgovorima, politiku uslovljavanja bi mogla da ugrozi sa politika koja bi uspešno ubedila građane iz relevantnih ciljnih grupa da će živeti bolje ukoliko se odupru pritiscima iz inostranstva. Ovakve politike posle Petog oktobra, kako se, čini, do sada nema na političkom tržištu.

Ispitanici su egalitarno i ksenofobno orijentisani, ali nisu spremni da plate cenu za istrajavanje u ksenofobiji, a njihov otpor reformama još je po mnogo čemu pasivan, mada sa приметnim akcionim anti-reformskim potencijalom. Da li su oni i nacionalisti, u smislu prihvatanja etničkog nacionalizma? Uopšte je rašireno mišljenje da ksenofobija, egalitarizam i nacionalizam od početka devedesetih godina u Srbiji mahom idu zajedno. Etnonacionalizam je operacionalizovan prema stavu o poželjnom

statusu Republike Srpske, delu susedne države Bosne i Hercegovine. Zamoljeni da odrede poželjno trajno rešenje statusa Republike Srpske ispitanici su se u 43% slučajeva opredelili za njeno ujedinjenje sa Srbijom, u još 37% za jače povezivanje sa Srbijom, u 9% za *status quo*, i u 6% za jaču integraciju Republike Srpske u Bosnu i Hercegovinu. Može se sporiti oko toga da li je izabran dobar indikator za operacionalizaciju etnonacionalizma; u svakom slučaju, ovaj indikator jeste politički korektan u tom smislu što izražava stav međunarodne zajednice o pitanjima balkanskih nacionalizama. Neosporno je da ovakav stav ispitanika govori o odsustvu njihove svesti o preduslovima i o značaju regionalnih integracija. Bez saradnje sa regionalnim činionicima vitalno zainteresovanim za Bosnu i Hercegovinu, a pri tom se pre svega misli na Sarajevo i na Zagreb, Srbija ostaje sitan novčić u igri evropske politike ili, što je drugo ime za istu stvar, na planu preraspodele resursa. Ispitani pripadnici ciljnih grupa prvenstveno su zainteresovani za ekonomske probleme, pri tom ne uviđajući da bi se popravila pozicija Srbije u njihovom rešavanju ukoliko bi ova zemlja postala deo regionalnih asocijacija koje bi joj podigle cenu na berzi evropske politike i privrede. Odsustvo svesti o povezanosti regionalne politike i stvaranja preduslova za rešavanje ekonomskih problema predstavlja praktično više nego važan nalaz koji sugeriše različite akcije.

Regionalna politika jeste ono područje na kojem je moguće perspektivno plodno i u osnovi autonomno delovanje Srbije, pošto postoji u istoriji inače retka spremnost velikih sila da pospešuju balkanske integracije umesto da igraju na kartu podela između zemalja regiona. Neki drugi aspekti spoljne politike nesumnjivo objektivno jesu izraz takozvane politike uslovljavanja u kojem je prostor za autonomno delovanje znatno uži. Jedan od ovih momenata jeste Tribunal u Hagu, kao stecište složenih međudejstava balkanskih i spoljnih činilaca. Bez namere da se u etičkom ili pravnom pogledu procenjuje smisao ove ustanove, ona objektivno jeste indikator pritisaka na Srbiju i stav prema njoj jeste stav prema ispunjavanju nezaobilaznog preduslova međunarodne integracije zemlje. U istraživanjima koja su u toku prethodnih par godina rađena na uzorcima verovatnoća koji su reprezentovali odrasle građane Srbije, stav prema Tribunalu je, uz izvesna variranja, mahom bio većinski negativan. Grubo govoreći, najčešće je približno dve trećine građana imao negativan stav prema ovoj ustanovi, a po šestina pozitivan i neodlučan. Kada su ispitanici u jednom istraživanju koje je bilo izvedeno početkom 2001. godine, pre hapšenja i izručenja Miloševića, bili zamoljeni da odgovore na pitanje da li bi prihvatili odupiranje saradnji sa Tribunalom ukoliko bi to podrazumevalo smanjivanje njihovog standarda u roku od par godina, udeo oponenta pao je sa dve trećine na 22%. A kada su istom prilikom bili upitani da li bi prihvatili odupiranje ovoj saradnji ukoliko bi ono podrazumevalo probleme vezane za podizanje standarda u roku od dvadeset godina, tek je svaki deveti respondent bio spreman da istraje u prkosnom stavu. Za razliku od pomenutog istraživanja, ovo sadašnje ne omogućuje iznošenje procena, ali daje praktično relevantne rezultate. Upitani za stav prema Tribunalu, naši ispitanici su negativan stav ispoljili u 75% slučajeva, neodlučan u 15% i

pozitivan u 10%. Zamoljeni da svoj stav obrazlože, njih čak 63% je dalo različite formulacije tvrdjenja da se u slučaju Tribunala radi o sudu koji je napravljen jedino da bi sudio Srbima. Navodimo neke od formulacija koje ilustruju drugačija obrazloženja: ne sudi se po zakonu - nemaju zakonsko pravo, ne bi trebalo da postoji sud koji se ne priznaje, instrument koji koriste velike sile (SAD) za sprovođenje svojih interesa, svojim delovanjem krivce pretvara u heroje, bespravna institucija, traže mnoge ljude i ucenjuju mnogo, to je veliki cirkus, instrument pritiska, krivce pred domaće sudove, izlaze istine na videlo ali se sudi u Hagu a ne ovde, rimokatoličko licemerje, i nedužni idu u Hag, neozbiljan je - postoji samo zbog ovih ratova, postavljanje uslova neprihvatljivih, smešna institucija, sude ljudima koji su nas branili, vodeći ljudi srpskog naroda su u Hagu, sami treba da sudimo tim zločincima, oni koji su sada u Hagu su srpski heroji, taj sud radi po diktatu Amerike, ne sude pravedno, zbog lažiranosti, sud je nekompetentan, kad vidim naše sudove više mi se sviđa Karla del Ponte itd.

Upitani i ovom prilikom da li bi podržali neprihvatanje pritiska Haškog suda u roku od nekoliko godina, po cenu daljih pritisaka na Srbiju dok se okolnosti u svetu ne promene i dok ponovo ne dobijemo jače inostrane saveznike, respondenti su spremnost na otpor pokazali u čak 40% slučajeva, neodlučan stav u 32% a odsustvo podrške otporu u 32% slučajeva. Ovi nalazi govore o većoj spremnosti među ispitanicima da se plati cena za oponiranje pritisku međunarodne zajednice konkretizovanom kroz pritisak na saradnju sa Tribunalom nego što je ustanovljeno u istraživanjima rađenim na uzorcima verovatnoća, koja izvesno donose reprezentativnije rezultate kada se vrše procene za populaciju. Pri tom treba imati u vidu da je formulacija pitanja nešto blaža, odnosno da nije direktno ukazano na neposredne posledice po materijalni standard do kojih bi dovelo oponiranje zahtevima međunarodne zajednice. I pored toga, može se zaključiti da ispitanici pokazuju visoku meru odbijanja pomenutih pritisaka, kao i inače očekivano odsustvo uvida u to da je regionalnu saradnju moguće ostvariti samo kroz saradnju sa Haškim tribunalom. Videlo se da respondenti velikim svojim delom ne uviđaju vezu između odsustva tešnje i intenzivnije regionalne saradnje i rešavanja ekonomskih problema na koje se žale. Takođe treba imati u vidu da ispitanici predstavnici ciljnih grupa pokazuju posve različit stav prema pitanju (ne)popuštanja pred inostranim pritiscima u odnosu na reformski kurs Vlade. Ovaj nalaz ukazuje na krupan praktični problem.

Nacionalizam često, posebno na Balkanu, naseljenom etničkim grupama od kojih mnoge predstavljaju nedovršene nacije koje dele isti maternji jezik, uporište traži u nacionalnoj crkvi. Ispitanici su bili upitani kakvu ulogu treba da ima Srpska pravoslavna crkva posle nedavnih promena u našoj zemlji. Većina njih (56%) ispoljila je nedvosmisleno ne-klerikalan stav, dok se 30% založilo za politički aktivnu ulogu crkve. Ostali su bli neodlučni. U situaciji u kojoj i vlada koja ne samo što se samorazumeva kao reformska već je takvom smatraju i drugi, zauzima ambivalentan stav prema ulozi crkve u društvenom životu, ovaj nalaz ne može da se smatra nepovoljnim.

Informisanost

Ispitanici su bili zamoljeni da navedu neke od afera koje se vezuju za sadašnju vlast. S obzirom na februar i mart 2003. kao na vreme prikupljanja podataka, razumljivo je da je njih najviše (19%) navelo afere vezane za organizovani kriminal. Afere nastale u zamršenim relacijama blokova oko dr Koštunice i dr Đinđića navelo je njih 5%, afere oko privatizacije manje od 4%, afere vezane za isporuke Haškom tribunalu 3%, a afere povezane sa imenima drugih istaknutih ranijih ili sadašnjih pripadnika DOS (npr. Perišića ili Obradovića) njih 5%. Nešto preko četvrtine ispitanika tvrdi da ne može da se seti nijedne od takvih afera, a veliki broj odgovora je rasut. Neki od njihovih odgovora daju uvid u kontekst u kojem se oblikuje svest ciljnih grupa o dnevno-političkim dešavanjima, sa njihovom osobitom aromom koju im daje Srbija na početku našeg veka. Formulacije su izvorne: “Lutra” Dušana Mihajlovića (najveći kriminalac), slanje naših ljudi u Hag, privatizacija nekih fabrika - ima ih, odvođenje Šešelja, otkupili poslanike iz drugih partija da bi ostali na vlasti - zloupotrebili Ustav, oterali Miloševića, najveća afera je što isporučuju svoje ljude u Hag, izdaja, kompromisi sa mafijom - ubistvo premijera, smenjivanje - otpuštanje, sami se između sebe ubijaju, šverc duvana - narkotici, trgovina belim robljem, rasprodaja državnih firmi za bagatelu zapadnim kapitalistima, špijuniranje Koštunice, isporuka Miloševića Hagu, afera sa prisluškivanjem, afere vezane za rivalstvo pokojnog premijera Đinđića i Koštunice, ubistvo premijera, afera sa Vukom Obradovićem (optužbe za seksualno zlostavljanje), afera Đinđić – Subotić, povezanost vlasti sa kriminalcima, prisluškivanje kabineta bivšeg predsednika SRJ, situacija ukazuje da se vlast poštapa na “prljave” poslove ali se do sada sve svodilo samo na trač, otpuštanje radnika, poreska politika Vlade, povezanost vlasti sa mafijom, afere vezane za otkupljivanje preduzeća, hapšenje Perišića, Pavković, nerešena Ibarska magistrala, ubistvo Boška Buhe, ubistvo policijskih generala, pušten Bagzi, politička ubistva, šverc cigara sa Milom Đukanovićem, izbacivanje poslanika DSS iz Skupštine, sprega sa mafijom, vlasništvo Čedomira Jovanovića na Pančevačkom putu, prisluškuju jedni druge, umešanost Cece u ubistvo premijera, dolazak “polustručnog” lica - Živkovića na mesto premijera, trgovina naftom i cigaretama, povezanost državnog vrha sa organizovanim kriminalom, duvanska afera, ubistvo premijera, povezanost Đinđića sa mafijom, prodaja preduzeća za male pare, kažnjenje novog ustava, ne znam - jedino u pravosuđu, sve je to taze tako da će vreme pokazati, afera “Orao“, ICN Galenika, “duvanska afera“, ubistvo Badže, Đinđićeva povezanost sa surčinskom mafijom itd. Odgovori ispitanika pokazuju neke sadržaje empirijske društvene svesti koji se veoma razlikuju od sadržaja javnog mnjenja u vreme vanrednog stanja. “Patriotski”, anti-reformski i anti-kriminalni motivi međusobno su isprepletani na način koji se na ravni političke propagandne može razrešiti kroz nekoliko iole veštije smišljenih parola kako bi se pripadnici ciljnih grupa mobilisali za otpor reformskom kursu. S druge strane, realna isprepletanost različitih dimenzija javnog i netransparentnog društvenog života u današnjoj Srbiji, kao

i njihovih vodećih predstavnika, realno otežava preduzimanje akcije koja bi se ovom i ovakvom poimanju podteme o kojoj je reč mogla protivstaviti na uspešan način.

Ispitanici su bili upitani na koji se način informišu o aferama kakve su pomenute. Negde oko pola procentnog poena među njima kaže da su sami videli takva dešavanja, njih 36% se obaveštava preko različitih televizijskih programa, 16% preko novina, 11% od komšija, kolega ili rođaka itd. Ispitanici navode konkretne televizijske stanice uglavnom u skladu sa višekratno utvrđenom listom njihove gledanosti, pri čemu je TV Pink osetno podzastupljen. Kod štampanih medija prednjače Novosti i Blic, a za njima znatno zaostaje Nacional, koji je prestao da izlazi u vreme prikupljanja podataka. Upitani u koje medijske kuće i u koje novinare imaju poverenja kada se radi o pomenutoj podtemi, respondenti daju odgovore koji dosta odstupaju od uobičajenih rezultata ispitivanja praćenosti medija i drugih istraživanja medija. S obzirom da su ova ispitivanja s obzirom na primenjeni metod znatno pouzdanija od našeg i da omogućuju pravljenje procena za populaciju, ovde se neće iznositi rezultati. Može se, kada se radi o elektronskim medijima, pomenuti jedino da respondenti mahom imaju malo poverenja u lokalne TV stanice, da je TV Pink zapanjujuće podzastupljen, a BK televizija i B92 prezastupljeni, a da se, kada je reč o štampanim medijima, Blic javlja kao novina koja se mnogo čita ali koja se retko pominje kao medij od poverenja.

Upitani s kim najčešće razgovaraju o političkim pitanjima ispitanici u 18% slučajeva možda ne sasvim uverljivo tvrde da ne pričaju o politici. Sa prijateljima o politici priča 30% respondenata, sa članovima porodice njih 24%, sa komšijama 13%, a sa kolegama na poslu njih 11%. Odgovarajući na pitanje o tome čije mišljenje o političkim pitanjima najviše cene, 13% ispitanika izjavljuje da najviše drži do mišljenja članova porodice, 12% se oslanja na mišljenje prijatelja ili kolega, 11% najviše respektuje mišljenje sadašnjih predstavnika vlasti, 10% političara iz bivšeg režima, nešto ispod 7% najviše ceni mišljenje vodećih ljudi DSS itd. Neformalne mreže se javljaju kao vrlo značajne; ovo treba imati u vidu kada se planira bilo kakva medijska akcija, s obzirom da se na stavove ne mora uticati neposredno, nego i preko ljudi iz bliskog okruženja do čijeg se mišljenja drži.

Treba sa zrnom sumnje uzeti obaveštenja o čitanju novina koja daju ispitanici. Sama usredsređenost jednog seta pitanja na oblast informisanosti unekoliko utiče na sadržaje odgovora. Približno polovina ispitabnijka tvrdi da redovno ne čita nijedne dnevne novine; u stvarnosti je ovaj udeo izvesno приметно veći. S obzirom na osobine i mogućnosti primene uzorka, neće se iznoiti frekvencije, nego samo redosled novina po čitanosti: Novosti, Blic, Politika, Nacional, Ekspres; Glas i drugi dnevni listovi veoma zaostaju. Među dnevnim novinama koje se čitaju povremeno ubedljivo prenjači Blic ispred Novosti, a slede, na velikom rastojanju, Politika, Glas i Nacional. Ispitanici mahom ne čitaju druge novine osim dnevnih. Može se, ipak, zapaziti da njih 7% kaže da redovno čita listove sumnjivog sadržaja i namene (Svedok, Reporter, Nedeljni telegraf, Identitet, Revija 92 i sl), relevantne pre na propagandno – mobilizatorskom nego na informativnom planu. Ove poslednje

povremeno čita čak 9% ispitanika. S obzirom na profil i ulogu ovih listova, uticaj njihovih čitalaca verovatno je veći od njihovog broja. Vredi zapaziti da je među onima koji redovno čitaju Nacional 10% onih koji redovno čitaju i pomenutu vrstu listova; isti procenat ispitanika koji povremeno čitaju Nacional redovno čita ove listove. Među onima koji Nacional povremeno čitaju njih 8% redovno prati ove listove, a još 16% povremeno. Apsolutni brojevi su mali i ovim ukrštanjima ne treba pridavati preveliki značaj. No, vidljivo je da novine koje na ovaj ili onaj način, informativnim putem ili pravljenjem skandala, kompromituju reformsku orijentaciju, imaju dosta čvrsto jezgro čitalaca u ispitanom uzorku.

Podaci o gledanosti informativnog TV programa pojedinih stanica moraju biti uzeti krajnje oprezno s obzirom na osobine uzorka. Oni se razlikuju od nalaza niza specifičnih istraživanja metodski prilagođenih za ispitivanje gledanosti I rađenih na mnogo pouzdanijim uzorcima verovatnoća. Kod naših respondenata je posle informativnih emisija RTS daleko najgledaniji informativni program BK televizije, a informativni program B92 prednjači u odnosu na informativni program TV Pink. Ovi nalazi moguda se koriste u praktične svrhe ako se kombinuju sa nalazima specifičnih ispitivanja gledanosti televizija, a posebno njihovih informativnih programa.

Heterogeno ispod naizgled homogenog

Kvotni uzorak nameće izvođenje nekih ukrštanja u skladu s kriterijumima koji su opredelili formiranje kvota pri izradi plana istraživanja. Ovde se ne radi o *post hoc* analizama koje bi u saznajnom pogledu bile dosta slabe. Rašireno je mišljenje da je društvena strukture u Srbiji razlabavljena ili gotovo nestala i da je stanovništvo oštro podeljeno na nove elite i na homogenizovanu pauperizovanu masu. Neka istraživanja su ovo opovrgla i pokazala da i pored razaranja strukture postoji dosta uočljiva razlika između srednjih i nižih slojeva. Razlike unutar korpusa koji je istraživan posmatrane su u skladu s njihovim pretpostavljenim praktičnim značajem za realizaciju ciljeva projekta.

Nalazi nekih ukrštanja gotov da su banalni. Podaci o standardu posmatrani prema zanimanju respondenata govore o grupisanju penzionera i obe grupe zaposlenih radnika na jednoj strani u odnosu na nezaposlene, odnosno na ljude bez redovnih prihoda, koji su приметно siromašniji. Ne čudi, takođe, što, kada su upitani o najznačajnijim problemima zemlje, zaposlenima nezavisno od toga da li su kvalifikovani ili ne znatno više smeta kriminal, dok su nezaposleni usredsređeni na ekonomske probleme. Kao prepreka rešavanju najvažnijih problema zemlje današnja vlast se u prvom rangu odgovora sreće sa frekvencijom od 19% u celom uzorku. No, nju ispitane domaćice apostrofiraju sa čak 48%, a nezaposleni NKV radnici sa 24%. Kod svih ostalih grupa ovaj je odgovor podzastupljen.

Potpuno nestručne i na tržištu ni na koji način efektivno prisutne grupacije jasno identifikuju nosioce reformskog programa koje smatraju za svoje neprijatelje u političkom smislu reči.

S druge strane, pitanje kojim se najuspešnije meri egalitarizam, ono koje se odnosi na poželjni raspon primanja, daje drugačije rezultate. Zagovornici egalitarizma (tj. uravnilovke i raspona primanja do odnosa 1:3) predstavljaju 38% nezaposlenih NKV i PKV radnika, 41% nezaposlenih KV radnika, 76% zaposlenih NKV i PKV radnika, 51% zaposlenih KV radnika i 56% penzionera. Nezaposleni su manje egalitarni od zaposlenih, potvrđujući na taj način liberalnu tezu prema kojoj nesiguran (a u slučaju pripadnika ovih grupacija s obzirom na njihovu nezaposlenost bar privremeno neuspešan) položaj na tržištu resursa (u ovom slučaju radne snage) povećava spremnost na rizik. Nezaposlenost se ovde javlja kao činilac koji podriva egalitarizam i u tom smislu kao s tačke ostvarivanja reformi korisna bar u jednom pogledu. O ovome takođe treba razmisliti. Daleko najizrazitiji nosioci egalitarizma su zaposleni nekvalifikovani radnici; oni nekvalifikovani radnici koji nemaju posao izgledaju znatno spremniji da prihvate nova pravila igre. Možda bi vredelo pažnju u praktičnim akcijama pokloniti ovim poslednjima, koji sada imaju manje od svojih zaposlenih kolega, i nastojati da se oni pridobiju za reformski kurs. Njihovi realni konkurenti su najizrazitije egalitarno nastrojene zaposlene takođe nekvalifikovane kolege. Nezaposleni fizički radnici bi možda mogli, ako nije suviše smelo pretpostaviti, predstavljati jedan od ešalona reforme, pošto se mogu efikasno upotrebiti za razbijanje zajedničke svesti i eventualne zajedničke praktične akcije grupacije fizičkih radnika.

Nezaposleni radnici, i to pre nezaposleni majstori nego nezaposleni fizički radnici, predstavljaju u izvesnom pogledu socijalno delimično izolovanu grupaciju. U kapitalizmu koji se posle Petog oktobra ubrzano restauriše, položaj na tržištu (npr. radne snage) utiče i na položaj u mreži socijalnih kontakata. Oni koji nisu zaposleni slabije su obavešteni. O zloupotrebama vezanim za proces privatizacije nije ništa čulo 57% ispitanih penzionera, 52% domaćica, 48% nezaposlenih majstora, 39% nezaposlenih fizičkih radnika, 37% zaposlenih NKV radnika i 33% zaposlenih majstora. Još je zanimljivije da je za slučajevne zloupotrebe od kolega i komšija čulo 24% nezaposlenih NKV radnika, 4% nezaposlenih majstora, 28% zaposlenih NKV radnika i 24% zaposlenih majstora. Nezaposleni majstori su posebno marginalizovani; čini se da je razlika između zaposlenih i nezaposlenih fizičkih radnika u ovom pogledu primetno manja; nezaposleni nekvalifikovani radnici gotovo uvek mogu da nađu privremene poslove jer se radi o poslovima koji nisu vezani za struku i za kojima postoji dosta široka potražnja na «crnom tržištu». Možda je ovo važnije nego što na prvi pogled izgleda. Naime, mada su nekvalifikovani radnici prema rezultatima istraživanja vršenih decenijama unazad najšira masovna baza egalitarizma, oni predstavljaju i grupaciju kod koje bi se masovnim otpuštanjima najlakše moglo izvesti unutar-grupno podvajanje. U tom pogledu oni predstavljaju ne samo nosioce masovnog otpora reformama nego i važnu ciljnu grupu.

Čini se da ima smisla razmišljati o kolegama s posla i komšijama iz mesta stanovanja kao o dosta homogenoj grupi iz perspektive širenja ideja koje oblikuju pro-reformsko, prema reformama neutralno ili anti-reformsko ponašanje. Postoji prostorna segregacija po klasnom osnovu; ljudi iz različitih klasa stanuju u socijalno dosta homogenim naseljima. Može se osnovano pretpostaviti da status zaposlenog, a pogotovo zaposlenog majstora, utiče i na poziciju u susedstvu i na uticaj na manje obrazovane komšije iz iste šire socijalne grupe.

Vrlo je važno reći da se širenje ideja nipošto ne odvija samo preko medija, čak i u relativno detradicionalizovanim društvima. Sadržaji medija, ma koliko bili uprošćeni i prilagođeni receptivnim sposobnostima publike, još uvek su previše složeni i nedovoljno jednoznačni i nedvosmisleni da bi ih najneobrazovanije grupacije u stanovništvu mogle prihvatiti bez dodatne prerade. Ovu poslednju mnogo puta rade tek nešto otresitije ili obrazovanije kolege ili komšije koje pripadaju u osnovi istoj radničkoj klasi, modifikujući i dozirajući sadržaje različitih ideja koje se do krajnjih receptora šire u vidu koncentričnih krugova. Pri tom se, izvesno, nijedna grupa ne javlja isključivo kao puki primalac. To je još jedan od razloga zbog kojih pažnju nekad treba usredsrediti na unutar-grupne pre nego na međugrupne razlike i zbog kojih su ukrštanja poput ovih koja se sada predstavljaju nužna.

Značaj unutar-grupnih razlika ne može se dovoljno preceniti. Otvoreno zalaganje za napuštanje privatizacije ne sreće se ni kod jednog nezaposlenog ispitanika, ali je prisutno kod 2% zaposlenih majstora, 13% zaposlenih fizičkih radnika, 20% ispitanih domaćica i 9% penzionera. Zaposleni NKV radnici ovde se ponovo javljaju kao činilac opstrukcije reforme, a nezaposlenost se otkriva i kao škola za reformu, dakle i kao lek za društvene probleme a ne samo kao problem (bar ukoliko čovek sam nije nezaposlen).

Ovaj perspektivni potencijal nezaposlenih kao mogućih agensa reforme vidljiv je i pri posmatranju odgovora na pitanje da li se zemlje za koje ispitanici smatraju da su neprijateljske mogu pridobiti za saradnju. Čvrst odrečan stav prisutan je kod 69% penzionera, 43% zaposlenih majstora, 49% zaposlenih fizičkih radnika, 31% nezaposlenih majstora i 26% nezaposlenih fizičkih radnika. Nezaposleni su trenutno među onima koji su najugroženiji reformom; oni najbolje znaju koliko ovaj «trenutak» za njih dugo traje i kojom cenom plaćaju njegovo podnošenje. No, oni su spremni da najkraće pamte i prisiljeni su da najpre prihvate ono što se naziva politikom uslovljavanja, a što je novo ime za korupciju celih društava kao za jedan od starih oprobanih političko-ekonomskih mehanizama. Ovo se vidi i iz odgovora na pitanje da li postoji neki nacionalni interes ili vrednost zbog kojih bi ispitanici prihvatili smanjenje standarda svoje porodice u roku od nekoliko godina. Stav da ovakav interes ne postoji zastupa 30% penzionera, 25% zaposlenih majstora, 15% zaposlenih fizičkih radnika, 33% nezaposlenih majstora i čak 41% nezaposlenih fizičkih radnika. Najernju, nekvalifikovanu i nezaposlenu, sirotinju, zanima pre svega mogućnosti preživljavanja i to je u jednom ljudskom smislu posve razumljivo a s tačke gledišta ostvarivanja ciljeva projekta praktično značajno.

Ne čudi ni dosta izrazita popustljivost penzionera, onih koji zbog bioloških razloga teško mogu da čekaju i da se odriču, i onih među njima koji su verovatno opterećeni nezaposlenim i posve deprivilegovanim članovima porodica. Ono što važi za ksenofobiju važi i za etnonacionalizam: i jedno i drugo usmerenje društvene svesti najmanje su otporne kod najslabijih u društveno-ekonomskom pogledu. Ujedinjenje sa Srbijom kao trajno rešenje statusa Republike Srpske zagovara 37% nezaposlenih fizičkih radnika, 21% nezaposlenih majstora, 47% zaposlenih fizičkih radnika, 54% zaposlenih majstora i 39% penzionera. Čini se da etnonacionalizam podrazumeva jedan nivo standarda i određenu meru sigurnosti da bi delovao uverljivo. Srbija je umorna od nacionalizma, a previše umorna i da bi mu se suprotstavila. No, najugroženije grupacije u stanovništvu očitó pokazuju manju sklonost da u etnonacionalizmu istraju. Hipotetičko je pitanje kako bi se njihovi pripadnici ponašali kada bi pali ispod granice zadovoljavanja osnovnih potreba na kojoj sada laviraju. Perspektiva socijalne panike izvesno ne bi pogodovala ostvarivanju politike reformi i integracije.

Odsustvo snage i spremnosti da se najsiromašnije grupacije odupru politici uslovljavanja vidljivo je i iz nekih odgovora na pitanja o odnosima sa Haškim tribunalom. Pozitivan stav prema ovoj ustanovi ima 5% nezaposlenih fizičkih radnika, 20% nezaposlenih majstora, 4% zaposlenih fizičkih radnika, 12% zaposlenih majstora i 10% penzionera. No, upitani da li bi podržali neprihvatanje pritiska Haškog suda u roku od nekoliko godina, po cenu daljih pritisaka na Srbiju dok se okolnosti u svetu ne promene i dok ponovo ne dobijemo jače inostrane saveznike, pozitivan odgovor daje 24% nezaposlenih fizičkih radnika, 34% nezaposlenih majstora, 46% zaposlenih fizičkih radnika, 39% zaposlenih majstora i 52% penzionera. Najsiromašniji deo Srbije nema snage za otpor, no, ne čini se da različite reformske snage umeju posve uverljivo da objasne aspekte ove pojave i da izvedu potrebne mobilizacijske akcije.

Različite ciljne grupe na različite se načine odnose prema pojedinim vrstama medija. Kada su bili upitani kako se informišu o aferama, ispitanici su dali odgovore iz kojih se vidi da jedino zaposleni kvalifikovani radnici, svojevrsna aristokratija nižih slojeva, u većoj meri čitaju novine (prema njihovim, verovatno ne posve iskrenim, iskazima, njih 34%; kod svih ostalih grupa je odgovarajuća procentna brojka ispod 13). Važno je, takođe, da je informisanje o delikatnim pitanjima kakve su afere u neposrednim kontaktima s kolegama i komšijama prisutno jedino kod obe grupe zaposlenih radnika. Svi ostali su u ovom pogledu marginalizovani. Ovo se vidi i iz odgovora na pitanje «S kim najčešće razgovarate o političkim pitanjima?». Nezaposleni fizički radnici s kolegama o ovome pričaju u 0% slučajeva, a s komšijama u 1%; odgovarajuće procentne brojke su kod nezaposlenih majstora 14 i 8; kod zaposlenih fizičkih radnika 28 i 8; kod zaposlenih majstora 20 i 6, kod penzionera 0 i 24, respektivno. Mreža neformalnih unutar-grupnih komunikacijskih kanala ovde izgleda dosta prozirna; ona se može upotrebiti za podršku reformama preko praktičnih akcija, kao i za njihovo usporavanje i/ili ometanje.

Zaključci i sugestije za strateški plan kampanje

Otpori reformama imaju masovnu i u isto vreme pasivnu podršku; mada bi pripadnici nekompetitivnih grupacija pre želeli neki drugi trend razvoja od reformskog, oni u datim okolnostima vide da pomenutom nema alternative.

Ovo važi za date okolnosti. U slučaju dramatičnijih promena na planu funkcionisanja svetskog sistema opasnost regresivnog razvoja posve je očigledna; ona bi, s obzirom na potencijale ispoljene u toku prethodne decenije, mogla ići i do fašizacije društva.

Regionalne okolnosti su sada povoljne. Spoljni momenat je jači činilac reforme nego unutrašnji. Eventualni novi masovniji egzodus Srba sa Kosova, u slučaju priznanja nezavisnosti ove oblasti, naišao bi na gundanje ali i na odsustvo delatne etničke solidarnosti. Čak je pitanje u kojoj je meri osnovana bojazan domaćih političkih činilaca da bi prihvatanje nezavisnosti Kosova značilo gubitak glasova. Stanovništvo je zaokupljeno pitanjima preživljavanja, njegov značajan deo balansira na ivici siromaštva, i politika uslovljavanja se doživljava sa mržnjom ali daje rezultate. Put ka integraciji u EU i NATO doživljava se sa mrzovoljom ali kao nužan. Pripadnici ciljnih grupa, razumljivo, većinom ne razumeju međunarodnu politiku, ali shvataju svoj materijalni status. Neophodno je razjasniti vezu između ova dva aspekta društvenog života ukoliko se žele minimizirati otpori politici integracije.

Povoljna je okolnost što je materijalno ugroženih trenutno znatno manje nego onih koje bi bilo kakva dalja promena dovela u situaciju stvarne ugroženosti. Politika reformi i integracije ima dva objektivna problema; prvo, ne daje rezultate odmah, a odmah traži odricanja. I drugo, pripadnicima ciljnih grupa je teško na razumljiv i uverljiv način predstaviti zamršenu vezu između politike i njenog uticaja na kvalitet života i pre svega na materijalni standard ljudi

Ova slaba pismenost građana na planu razumevanja spoljne politike i njenog značaja po njihov realni život bar delom je posledica Miloševićevog vremena sa njegovim iracionalnim spoljno-političkim ciljevima praćenim iracionalnom argumentacijom. Reformska propaganda treba da bude racionalizujuća. Potrebna je racionalizatorska, edukativna i uveravajuća propaganda; ona koja će izvesti političko opismenjavanje. To je utoliko teže što na političkom tržištu većina aktera često operiše konzervativnim očekivanjima biračkog tela i njegovih delova, umesto da ponudi političko opismenjavanje. Time se i ekstremistima otvara prostor za manipulaciju.

Miloševićevo vreme u percepciji ispitanika predstavlja nepovratnu prošlost. Pažnja je usredsređena na sadašnju vladu i od nje se traži odgovornost. Problem nije samo u konzervativnim elementima u vladi nego i u odsustvu moderne opozicije. Između DOS (ma koliko ova koalicija bila

heterogena) i DSS praktično nema programskih razlika; sve se svodi na dnevno-političko oponiranje i jagmu oko resursa.

Problem više nije toliko u nekad vladajućim ekstremistima, koliko u pasivnom otporu velikih grupa u stanovništvu, koje sebe vide kao aktuelne ili perspektivne gubitnike u procesu promena. No, unutar ovih grupa postoje značajne razlike.

Snažan je utisak da orijentacija ciljnih grupa pre podupire levo - ekstremističku opciju, nego onu reformsku. To ne znači da je desno - ekstremistička, etnonacionalistička opcija nestala. No, egalitarizam se javlja kao jači činilac otpora promenama od nacionalizma. Tek bi pogoršanje ekonomske situacije nacionalizam ponovo ojačalo. Levi ekstremisti su u jednom dubljem smislu bar privremeno dobili istorijsku bitku. Snaga i raširenost egalitarizma potvrđuju da je njihovo nasleđe još uvek živo. Jedno je od ključnih pitanja kako se može skratiti vek ovih naknadnih komunističkih uspeha.

Pripadnici ciljnih grupa imaju dosta jasno profilisanu empirijsku anti-reformsku svest. Oni su obavešteni o dešavanjima u drugim delovima Srbije. Kad bi neka od velikih sila našla interesa da pruži nedvosmisleno efikasnu podršku levim ekstremistima, njihov kripto-komunistički govor pao bi na plodno tle. Otpor reformama koji pokazuju pripadnici ciljnih grupa još je po mnogo čemu pasivan, mada sa приметnim akcionim anti-reformskim potencijalom.

Poseban problem je pesimizam, razumljivo povezan sa pasivizmom kao okosnicom otpora. Pesimizam ima i svoje povoljne posledice. Ujedinjenje srpskih zemalja je cilj koji je napušten. Kosovo, međutim, nije napušteno u svesti ispitanika. Treba zrelo razmisliti da li bi prihvatanje nezavisnosti Kosova omogućilo Srbiji da umesto sedmocifrenog broja neprijatelja ima gotovo toliki broj suseda koji se mogu pridobiti za saradnju, pa time i za jačanje potencijala same Srbije u igrama evropske politike. Umesto što se ova tema gura pod tepih, potrebno je suočiti sa njom građane, a posebno pripadnike ciljnih grupa.

Pesimizam zaista ima i povoljne posledice. Istraživanje je pokazalo da je dve trećine onih koji tvrde da se ne sme odustati od Kosova kao od bitnog nacionalnog interesa voljno da se odrekne Kosova ako bi moralo da za njegovo zadržavanje plati makar i privremenu materijalnu cenu. Isto važi i za druga pitanja u vezi sa kojima postoji pritisak međunarodne zajednice. Ove teme, sa izuzetkom saradnje sa Haškim tribunalom, i to tek od nedavno, gotovo da su van područja dozvoljenog javnog govora za većinu političkih činilaca. Potrebno je kroz javnu akciju suočiti građane sa izborima pred kojima se nalaze i objasniti im cenu koštanja svake izabrane alternative, kao i njene ne samo željene nego i neželjene posledice. Od političke propagande i političkog delovanja traži se i hrabrost i spremnost na odmereni rizik, za koje se čini da nedostaju.

Pesimizam nije potpun. Mada etničke solidarnosti u Srbiji nema, a bilo bi, s obzirom na iskustva poslednje decenije, neprirodno da je ima, pripadnici ciljnih grupa, ako i nemaju snage da se

odupru spoljnim pritiscima niti da se suoče sa svojom odgovornošću za minula dešavanja, imaju volje i energije da podnesu lišavanja kojima bi ostvarili bolje ekonomske uslove u budućnosti. Reforma se može promovisati preko uverljivog pokazivanja načina na koji bi sadašnja lišavanja omogućila onima koji su danas mladi da sutra bolje žive. S obzirom na karakter dominantnog tipa porodice u Srbiji, ovim se može uticati i na ne beznačajan deo ljudi koji nisu mladi.

Unutar ciljnih grupa postoje značajne razlike. Nezaposleni su manje egalitarni od zaposlenih, potvrđujući na taj način liberalnu tezu prema kojoj nesiguran (a u slučaju pripadnika ovih grupacija s obzirom na njihovu nezaposlenost bar privremeno neuspešan) položaj na tržištu resursa (u ovom slučaju radne snage) povećava spremnost na rizik.

Nezaposlenost se ovde javlja kao činilac koji podriva egalitarizam i u tom smislu kao korisna iz perspektive ostvarivanja reformi. Nezaposlenost se u društvenoj svesti, pa i u javnom govoru, doživljava isključivo kao nesreća. Potrebno ju je «normalizovati» kroz propagandne akcije.

Daleko najizrazitiji nosioci egalitarizma su zaposleni nekvalifikovani radnici; poznata je obrazovna i kvalifikaciona struktura radno aktivnog stanovništva u kojoj oni imaju ogroman udeo. Više im se ne obećava sigurnost zaposlenja, što je racionalno. No, uglavnom im se ne nudi alternativa. Potrebno je otvoreno suočavanje sa ovim problemom i otvaranje konkurencije unutar ove grupacije. Jedan od ključnih problema promocije reforme jeste šta ponuditi ovoj izrazito nekompetitivnoj grupaciji kao naknadu, ili kao privid naknade, za gubljenje sigurnosti zaposlenja. Pri tom valja imati u vidu da mada su nekvalifikovani radnici najšira masovna baza oponiranja reformi, oni predstavljaju i grupaciju kod koje bi se masovnim otpuštanjima najlakše moglo izvesti unutar-grupno podvajanje. Ova grupacija decenijama je držana u socijalnom maloletstvu: komunisti su joj sigurnost posla naplaćivali potpunom društvenom marginalizacijom. Program politike zapošljavanja u uslovima privatizacije ovde se javlja i kao problem i kao bar jedno od mogućih rešenja. Ključno je pitanje kako sadržinski i medijski oblikovati produktivne tenzije unutar grupacije nekvalifikovanih radnika i kako im ponuditi put za socijalno odrastanje.

Poseban problem jeste izbor kanala komunikacije za promovisanje politike reformi i integracije. Ovde se mora voditi računa o specifičnostima užih grupa. Nezaposleni radnici, i to pre nezaposleni majstori nego nezaposleni fizički radnici, predstavljaju u izvesnom pogledu socijalno delimično izolovanu grupaciju. Nezaposleni majstori su posebno marginalizovani; čini se da je razlika između zaposlenih i nezaposlenih fizičkih radnika u ovom pogledu primetno manja; nezaposleni nekvalifikovani radnici gotovo uvek mogu da nađu privremene poslove jer se radi o poslovima koji nisu vezani za struku i za kojima postoji dosta široka potražnja na «crnom tržištu». Dok je osnovni cilj kampanje usmerene ka pridobijanju nezaposlenih fizičkih radnika preko ukazivanja na njihove interese da potpomognu reformu, koja bi, preko daljeg smanjivanja sigurnosti radnog mesta, smanjila razliku između njih i zaposlenih takođe nekvalifikovanih kolega, čini se da je efikasnije protivstaviti

sadržajima kampanje interese nezaposlenih majstora onima pripadnika grupacije nekvalifikovanih radnika nego zaposlenim majstorima. Dok još neproduktivno velika sigurnost radnog mesta zaposlenih fizičkih radnika predstavlja osnovu i motiv koji se može upotrebiti za protivstavljanje njihovih interesa onima njihovih nezaposlenih pandana, dotle se ukupna grupacija nekvalifikovanih radnika javlja kao u uslovima reformi prezaštićen konkurent nezaposlenim majstorima koji su potencijalno tržišno kompetitivniji. Cilj izvesno nije da se postiče među-slojni unutar-klasni sukob, već da se jača integracija društva na reformskom kursu, ali kampanja treba da ukaže na dobitke koje bi sprovođenje i ubrzavanje reformi donelo pojedinim grupacijama. Pošto su zaposleni fizički radnici najjači činilac protivljenja reformi, njima treba protivstaviti realne interese njihovih nezaposlenih kolega i nezaposlenih majstora i uticati na pripadnike ovih grupacija da prepoznaju svoje realne interese. Sama reforma ne samo što rađa gubitnike već podrazumeva i bar potencijalne dobitnike, koji se ne moraju tražiti samo na gornjim delovima društvene lestvice. No, to zahteva neposredno promovisanje sadržaja kojima će se potencijalni dobitnici (sada nezaposleni radnici sa i bez kvalifikacije) suočiti sa za njih relevantnim prednostima reforme. To zahteva i rešavanje problema socijalne marginalizacije nezaposlenog radno sposobnog stanovništva koja otežava komunikaciju.

Neformalne mreže se ovde javljaju kao vrlo značajne; ovo treba imati u vidu kada se planira bilo kakva medijska akcija, s obzirom da se na stavove ne mora uticati neposredno, nego i preko ljudi iz bliskog okruženja do čijeg se mišljenja drži. Vidljivo je da sve grupacije unutar šire ciljne grupe posebnu pažnju posvećuju mišljenjima i stavovima kvalifikovanih radnika. Na ovu grupaciju, s obzirom na rezultate istraživanja, možda se pre može uticati preko par najčitanijih štampanih medija, s kojima postoji njihova relativno trajna povezanost, nego preko dosta difuzno praćenih elektronskih medija. No, ne treba ispustiti iz vida da će i među elektronskim medijima uskoro nužno biti gubitnika na planu otimačine oko plena (odnosno dodele “nacionalnih” frekvencija) i da će ovi probati na svaki način da prežive. Bilo bi bolje da se od njih načine saveznici nego protivnici.

Problem identifikovanja komunikacijskih kanala kroz koje bi bilo najefikasnije preduzeti pro-reformsku kampanju s ciljem da se minimizira otpor tesno je povezan sa pitanjima: 1. objašnjavanja prednosti prihvatanja politike uslovljavanja; i 2. ukazivanja na partikularne dobitke od inače bolnih posledica reforme. Čini se da su ovo problemi na kojima treba fokusirati dalju izradu plana kampanje.

Ključna ideja je da kampanja bude racionalizujuća, aktivizirajuća, hrabra, normalizujuća, selektivno usmerena, pozitivna, životna i prilagođena receptivnim sposobnostima pripadnika ciljnih grupa

Predlaže se sledeće:

1. Reformska propaganda treba da bude racionalizujuća. Potrebna je racionalizatorska, edukativna i uveravajuća propaganda; ona koja će izvesti političko opismenjavanje.

2. Potrebno je objasniti politiku uslovljavanja; njeno prihvatanje javni akteri predstavljaju kao nužno zlo; umesto toga, treba objašnjavati njene koristi za podizanje pre svega materijalnog standarda i to ponavljati.
3. Čini se da je pogrešno u kampanji ići pre svega na dalje pasiviziranje otpora; aktiviranje reformskih potencijala unutar širok blok oponenta jeste, dugoročno gledano, efikasnije i jeftinije, a pridonosi i društvenoj stabilnosti.
4. Potrebno je kroz sadržaje kampanje suočiti građane sa izborima pred kojima se nalaze i objasniti im cenu koštanja svake izabrane alternative; ovome pogoduju dosadašnji rezultati politike uslovljavanja.
5. Reformu je najuverljivije promovisati preko ubedljivog pokazivanja načina na koji bi sadašnja lišavanja omogućila onima koji su danas mladi da sutra bolje žive; ovim se zahvata i deo starijih članova njihovih porodica.
6. Nezaposlenost, koja je ključ uspeha ili propasti reforme, doživljava se isključivo kao nesreća; potrebno ju je «normalizovati» kroz sasvim konkretne medijske priče i ukazati na njene prednosti ukoliko ona, odvijanjem reformi, postane iskušenje za sve učesnike utakmice za zauzimanje odnosno za zadržavanje radnih mesta.
7. Sigurnost radnog mesta nije sveta krava; nezaposleni radnici mogu se značajnim delom pridobiti za reformu ako im se objasni da se celo radno sposobno stanovništvo bar perspektivno nalazi u njihovom položaju; ova vrsta konkurencije smanjuje akcioni potencijal otpora reformi i snaži pro-reformsku svest i ponašanje.
8. Nezaposlenost je bolna, ali je i jedini put za socijalno odrastanje; propaganda treba da sa nje skine stigmatu; s njom se može živeti, ona je bolest, ali je izlečiva; ona je privremeno stanje.
9. U sadržajima kampanje treba protivstavljati interese zaposlenih radnika onima nezaposlenih; pri tom se ne sme direktno ići na grupaciju kvalifikovanih radnika zbog razloga koji su prethodno objašnjeni.
10. Kampanja treba da bude pozitivna; ljudi su preplašeni i smoreni, treba normalizovati sadašnje stanje.
11. Neposredno promovisanje sadržaja kojima će se potencijalni dobitnici (sada nezaposleni radnici sa i bez kvalifikacije) suočiti sa za njih relevantnim prednostima reforme najlakše je izvesti preko objavljivanja životnih priča.
12. Iskustva Đinđićevog programa narodnog kapitalizma iz sredine devedesetih godina su u sadržinskom pogledu sasvim dobra; bilo je pogrešno što su promovisana u vidu plaćenih oglasa; s obzirom na nepoverenje pripadnika ciljnih grupa prema reformskom bloku ovo bi se doživelo kao neuverljiva propaganda.

13. Štampani mediji, pre svega Novosti i Blic, ali naročito Novosti, javljaju se kao nezaobilazni; njih manje – više redovno čita onaj uži segment ciljne grupe koji je najuticajni na planu modifikovanja i diseminacije različitih sadržaja i vrednosti; najprihvatljivija forma teksta nesumnjivo je reportaža, zbog neposredne uverljivosti, a feljtoni mogu da imaju pozadinsku ulogu.
14. Lokalne televizije ne čine se pogodnim za ovu vrstu kampanje; isto važi i za lokalnu štampu koja se najčešće kupuje zbog oglasnih rubrika.
15. Sukob tri privatne televizijske stanice oko dodele dve “nacionalne” frekvencije predstavlja povoljnu okolnost; dve od ove tri stanice (koje se, inače, jedine u zemlji izdržavaju od vlastitih prihoda) imaju objektivnu potrebu da se dodvore reformskoj vladi zbog podrške prethodnom režimu, treća da se dodvori stranim donatorima od kojih živi; ova okolnost može da se iskoristi i na planu postizanja povoljnih marketinških uslova i preko angažovanja njihovih kreativnih potencijala.
16. Ova i sva ostala relevantna pitanja posve su otvorena za raspravu.
17. Posebno treba izdvojiti način merenja efekata kampanje koja bi se preduzela.

31. maj 2003.